

Language: Yorùbá

Àfihàn Akitiyan Akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi Àjàsọ̀rò Nínú Ìwé Eré-Onítàn Mọ̀rẹ̀mi tí Dúró Ládipò Kọ àti Ìdàgbàsókè Àwọn Obinrin ní Àwùjọ Àfíríkà

Ìlúfóyè Fáwólé ÒJÓ, PhD

Department of Yorùbá, Faculty of Arts,
Adéyemí Federal University of Education, Oñdó, Nigeria
E-mail: ilufoyejo@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0004-5393-5915>

àti

Mercy Ayò FASEHUN, PhD

Department of Yorùbá, Faculty of Arts,
Adéyemí Federal University of Education, Oñdó, Nigeria.
E-mail: fasehunmercy@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0006-9206-9460>

ÀṢAMỌ

Ipa mánìgbàgbé tí akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi kó nínú àwùjọ rẹ, Ilé-Ifẹ, Nàìjíríà àti bí àwọn ipa tí ó ti kó wònyí ti ẹ ní fara hàn nínú irú ipa tí àwọn obinrin ní ilẹ Àfíríkà nàà ní kó ní àwùjọ wọn lóde òní, ní àfọjúsùn isẹ yí. Isẹ iwádíí yí wo itumọ akoni ní àwùjọ Yorùbá. Isẹ yí ẹ itupalẹ itàn akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi, ipa ribiribi tí ó kó nínú ètò orọ-ajé, ètò isẹlú àti ètò amúlúúdùn ní àwùjọ Ilé-Ifẹ. Bákán nàà, isẹ yí tún ẹ̀lẹ́yẹ́ kíkún nípa ètè àti agbára tí akinbinrin Mọ̀rẹ̀mi ló láti gba àwọn ẹ̀niyàn Ilé-Ifẹ sílẹ́ kúrò nínú igbèkùn tí àwọn Ìgbò/Ùgbò ti fi wọn sí fún ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún, kí àláfíà tó padà jọba lówùjọ Ilé-Ifẹ. Isẹ yí tún ẹ̀lẹ́yẹ́ èrò àwùjọ nípa obinrin àti bí iwà akíkanjú Mọ̀rẹ̀mi ti ẹ̀ jẹ̀ àwòkọ̀sẹ̀ rere níla fún àwọn obinrin ilẹ Àfíríkà láti lẹ́ kópa mánìgbàgbé nínú idàgbàsókè àwùjọ wọn. Ọgbón isẹ̀wádíí mètá ni a ló láti ẹ̀lẹ́yẹ́ isẹ̀ iwádíí yí. Ní àkókó, a ka iwé eré-onítàn Mọ̀rẹ̀mi dáadàa láti lẹ́ fa àwọn kómòòkùn inú eré-onítàn nàà yọ. Ní ẹ̀kejì, a ẹ̀lẹ́yẹ́ agbèkalẹ́ itàn Mọ̀rẹ̀mi gégé bí ó ti ẹ̀lẹ́yẹ́ hàn nínú iwé eré-onítàn Mọ̀rẹ̀mi. Ní ẹ̀kẹta, a fi ọ̀rọ̀ wá àwọn ọ̀pítàn mẹ́rin lẹ́nu wò; ẹ̀nikan ní Ilé-Ifẹ (ìpínlẹ́ Ọ̀sun), ẹ̀nikan ní Ọ̀fà (ìpínlẹ́ Kwara), ẹ̀nikan ní ilẹ́ Ìgbò (Ùde-Ùgbò) àti ẹ̀nikan ní Odòde/Òde Ìdànrè (ìpínlẹ́ Oñdó) láti lẹ́ ní ọ̀yẹ́ nípa itàn iwásẹ́ tí ó ẹ̀lẹ́yẹ́ nípa rẹ̀. Àwọn àkójo-èdè-fáyẹ̀wò wònyí ni a ẹ̀lẹ́yẹ́ itupalẹ́ wọn ní ilàna Tíọ̀rì Karl Marx tí ó sọ̀rọ̀ nípa ètò orọ̀ ajé, tíọ̀rì isẹ̀gbẹ̀fábo/isẹ̀tọ̀fábo tí ó sọ̀ nípa ijìjàgbara àwọn obinrin àti ipa wọn lówùjọ. Agbálogbábò isẹ̀ iwádíí yí fi idí rẹ̀ múlẹ́ pé bí àwọn ọ̀nkwé eré-onítàn Yorùbá ti ẹ̀lẹ́yẹ́ ní fi iwà akin àwọn obinrin hàn nínú lítírẹ̀sọ̀ bẹ̀ẹ̀ nàà ni ó ní fi ara hàn ní ojú ayé. Èyí fi hàn pé ipò àwọn obinrin àti ipa tí wọn ní kó láàrin àwùjọ kò ẹ̀lẹ́yẹ́ rọ̀ sẹ̀yìn rára. Isẹ̀ yí dá a lábàá pé kí àwọn obinrin Àfíríkà wo àwòkọ̀sẹ́ Mọ̀rẹ̀mi kí wọn sì máa mú un ló fún idàgbàsókè àwùjọ wọn.

KÓKÓ-ỌRỌ

Akonibinrin, Àwùjọ, Eré-onítàn, Ìdàgbàsókè, Isẹ̀gbẹ̀fábo, Tíọ̀rì Máàsi.

O Ativismo da Heroína Moremi Ajasoró no Livro *Morémi: Stories that Stand Together* e o Desenvolvimento das Mulheres na Sociedade Africana

RESUMO

O foco deste estudo é o papel inesquecível desempenhado pela heroína Moremi em sua comunidade, Ile-Ife (Nigéria), e como essas ações se refletem no papel que as mulheres africanas desempenham em suas comunidades atualmente. A pesquisa examina o significado da figura da heroína na sociedade iorubá, analisando a história de Moremi e o papel fundamental que ela desempenhou nos sistemas econômico, político e social de Ile-Ife. Além disso, o estudo detalha o propósito e o poder empregados por Moremi para libertar o povo de Ile-Ife do cativeiro imposto pelos Igbo/Ugbo por muitos anos, até o retorno da paz à sociedade local. O trabalho também revela a percepção social sobre as mulheres e como a bravura de Moremi serve de exemplo para que as mulheres africanas contribuam significativamente para o desenvolvimento de suas sociedades. Três métodos de pesquisa foram utilizados: primeiramente, realizou-se uma leitura atenta da obra literária sobre Moremi para extrair seus elementos essenciais; em seguida, apresentou-se a história de Moremi conforme retratada na referida obra; por fim, entrevistaram-se quatro historiadores — localizados em Ile-Ife (Estado de Osun), Ofa (Estado de Kwara), Igbo (Úde-Úgbho) e Odode/Óde Idanre (Estado de Ondo) — para compreender a história da luta associada a ela. Esses estudos de caso foram analisados à luz da Teoria Econômica de Karl Marx e da Teoria do Feminismo/Etnicidade, que aborda a luta das mulheres e seu papel na sociedade. Os resultados confirmam que a natureza heroica das mulheres, retratada por dramaturgos iorubás na literatura, também se manifesta no mundo real. Isso demonstra que o status da mulher e seu papel na sociedade não foram negligenciados. O trabalho sugere que as mulheres africanas devem considerar o modelo de Moremi e utilizá-lo em prol do desenvolvimento de suas sociedades.

PALAVRAS-CHAVE

Heroína, Sociedade, História, Desenvolvimento, Socialização, Teoria de Massa.

The Portrayal of Heroic Attributes of Mọ̀rẹ̀mi Àjàsọ̀rò in Dúró Ládipò's Play *Mọ̀rẹ̀mi* and its Implications for Women's Development in African Society

ABSTRACT

The unforgettable significance of the heroine Mọ̀rẹ̀mi in her society, Ilé-Ifẹ̀, Nigeria, and how her heroic attributes have been manifesting in the contributions of African women to their societies today, are the focus of this study. This study examines the meaning of heroism and heroines in Yorùbá society, with a focus on the story of Mọ̀rẹ̀mi. It analyses her significant contributions to the economic, political, and social development of Ilé-Ifẹ̀. The study highlights Mọ̀rẹ̀mi's bravery and determination in liberating her people from the clutches of the Ìgbò/Ùgbò who had enslaved them for many years, thereby restoring peace to Ilé-Ifẹ̀. The research also explores societal perceptions of women and how Mọ̀rẹ̀mi's courageous actions serve as a call to action for women in Africa to participate in African development. Three research approaches were employed for this study. First, we read the text, Mọ̀rẹ̀mi play, thoroughly in order to understand the thematic content of the play. Second, we presented Mọ̀rẹ̀mi's story as depicted in the play. Third, we interviewed four historians: one from Ilé-Ifẹ̀ (Ọ̀sun State), one from Ọ̀fà (Kwara State), one from the Ìgbò/Ùgbò community, and one from Ìdànrè (Ọ̀ndo State) in order to understand the myths that surround her story. The

findings, analysed through Karl Marx's economic theory and feminist/womanist theory which explains women's struggle to end sexist oppression and how the impact of women can be recognised in society reveal that Yorùbá playwrights often depict women as strong and brave, reflecting real-life scenarios. The study further reveal that the position and contributions of women in the society should not be over-emphasised. The study recommends that women in Africa emulate Mọ̀rẹ̀mi's courageous example to drive societal development.

KEYWORDS

Heroine, Society, Drama, Development, Socialization, Mass Theory.

Ìfáára

Àfihàn ipa mánìgbàgbé tí akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi kó nínú iwé eré-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi* tí Ládipò (1971) kọ ni a fẹ́ gbé yèwò nínú isẹ́ yìí. Èwè, a ẹ̀ àkíyèsí pé ohun tí àwùjọ́ n sọ nípa obinrin ni àwọn ònkòwé fí n hán nínú isẹ́ wọn lónà ẹ̀rọ (Rájí, 2000). Isẹ́ iwádíí yìí ẹ̀lẹ́yẹ́ itàn Mọ̀rẹ̀mi gégé bí àṣiwájúbínrin rere, ihùwàsí àti akíkanjú rẹ̀, èrò ònkòwé nípa àgbékalẹ́ eré-onítàn náà àti ipa àwọn obinrin nínú idàgbàsókè àwùjọ́ Áfíríkà. Ipa rere tí akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi ti fí lélẹ́ ní àwùjọ́ Ilé-Ifẹ́ láti ojọ́ tó ti pé ti n fara hán nínú akitiyan àwọn obinrin àwùjọ́ Áfíríkà náà láti kópa tó jojú nínú idàgbàsókè àwùjọ́ wọn.. A ti n rí irú ipa Mọ̀rẹ̀mi yìí tí ó ti n fara hán nínú ayé àwọn obinrin Áfíríkà lóde òní, gégé bí akíkanjú àti àṣiwájúbínrin rere nínú ètò isẹ́lú, ètò ọ̀rọ́-ajé, ètò-ẹ̀kọ́, ipò aṣojú orílẹ̀-èdè àti ètò amúlúúdùn. Èyí sì jẹ́ kí á mọ́ pé ipa ribiribi tí obinrin n kó nínú àwùjọ́ kò ẹ́ é fọwọ́ rọ́ sẹ́yìn rára. A ka itàn Mọ̀rẹ̀mi dára dára a sì tún gba itàn rẹ̀ lẹnu àwọn ọ̀pítàn ní àwọn ilú méréni tí a ẹ̀yàn. Ídì tí a fí ẹ́ bẹ́ ni pé itàn nípa Mọ̀rẹ̀mi fara hán púpọ́ ní àwọn ilú wònyí àti pé a fẹ́ mọ́ bóyá iyàtò wà nínú itàn èyí tí a kà nínú iwé eré-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi* àti èyí tí àwọn ọ̀pítàn mérénerin wònyí sọ fún wa ní àwọn ilú àṣàyan wònyí. Ohun tí a ẹ̀kíyèsí nínú itàn Mọ̀rẹ̀mi ni pé akoni ni obinrin yìí tí ó sì lo gbogbo agbára tí ó wà ní ikáwọ́ rẹ̀ láti ja fún ilú rẹ̀. Ó sì ẹ́ àṣeyọ́ rere. Àpẹẹrẹ́ isẹ́ igbàlà tí ó ẹ́ fún Ilé-Ifẹ́ jẹ́ kí á gbà pé àwọn obinrin jẹ́ akíkanjú, ipò àti ipa tí wọn n kó láarin àwùjọ́ kò ẹ́ fọwọ́ rọ́ sẹ́yìn rára. Bí àwọn ọ̀kúnrin ti ẹ́ n kópa nínú idàgbàsókè àwùjọ́ wọn bẹ́ náà ni àwọn obinrin n kópa tó jojú nínú ilosíwájú àwùjọ́ wọn jákẹ́jádò ilẹ́ Áfíríkà àti ní gbogbo agbáyé.

Tíòrì Ìṣàmúlò

Tíòrì pọ́ ẹ̀pẹ́tẹ́ tí a lè ló láti ẹ́ itúpalẹ́ isẹ́-onà síbẹ́ a kò lè ẹ̀dédédé ló wọn bí kò ẹ́ kí á wo èyí tí ó bá tònà júlọ́ láti fí ẹ̀dájọ́ irú isẹ́-onà yóówù tí a bá n túpalẹ́. Èyí ló mú wa yan tíòrì méjì ọ̀tọ̀tọ́ láàyò lati ẹ́ itúpalẹ́ isẹ́ yìí.

Tíòrì Karl Marx

Karl Marx àti àwọn agbàterù tíòrì rẹ̀ bí Engels (1975), Eagleton (1976a, 1976b, 1983), Althusser (1977) àti Siddiqui (2024) ti sọ ọ̀rọ́ púpọ́ nípa èrò báyeşerí tí wọn yóò fí máa gbé ètò ọ̀rọ́-ajé, ètò isẹ́lú, ètò àṣà àti ibára-ẹ̀ni-gbẹ̀pọ́ ró. Karl Marx gbà pé kò sí àwùjọ́ kan tí kò ní ilàna ètò isẹ́lú kan gbòògì "ideology" tí a pé ní èrò báyeşerí tí wọn yóò fí máa gbé ètò ọ̀rọ́-ajé, ètò isẹ́lú, àṣà àti ibára-ẹ̀ni-gbẹ̀pọ́ ẹ̀dà ró. Bí ònkòwé kan bá dide láti kòwé lítíresò yálà itàn àròsọ, ewì àti eré-onítàn, èrò tí àwùjọ́ bá ti gbín sí i lókàn kò ní ẹ̀lẹ́hàn nínú isẹ́ rẹ̀. Èyí fí hán pé gbogbo lítíresò ni ó n fí àwọn irírí ayé, èrò àti igbàgbọ́ ọ̀mọ́ ẹ̀dà hán (Barber, 1971). Karl Marx tún sọ síwájú pé bí a bá fẹ́ ẹ́ àyèwò lítíresò kan, ohun tí ó yẹ́ kí ó jẹ́ lámẹ̀yítọ́ lógún ni pé kí ó kọ́kọ́ mọ́ nnkan tí ó wà ní isàlẹ́ tí ó mú kí ònkòwé lítíresò kọ́ nnkan lórí kókó-ọ̀rọ́ tí ó gbé isẹ́ rẹ̀ kà. Èyí fí hán pé irírí àyíkà àti ipò tí ònkòwé bá wà máa n ẹ́ okúnfà irònú rẹ̀ nínú àgbékalẹ́ isẹ́-onà rẹ̀.

Èròngbà tíòrì Karl Marx tún ni pé kí á fi ojú ọ̀rọ̀-ajé àti ètò ìṣẹ̀lú àwùjọ̀ wo lítíréṣọ̀. Nípa bẹ̀ẹ̀, tíòrì gbòdò tú àṣírí àwọn arénijẹ̀ àti àwọn afinisínú ìgbẹ̀kùn. Àṣírí ìgbẹ̀kùn tí àwọn Ìgbò fi àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ sí yìi nàà ni Ládipò (1971) tú fún aráyé nínú ìgbẹ̀kalẹ̀ iwé eré-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi*. Bí irú iyanjẹ̀ bá yìi bá n wáyé ní ààrin àwùjọ̀ kan ó yẹ kí àwọn ònkòwé lítíréṣọ̀ máa ẹ̀ akitiyan láti lè rí bí àwùjọ̀ yóò ẹ̀ lè gbara rẹ̀ kalẹ̀ nínú irú iyanjẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lónà tí inú gbogbo tẹ̀rú tòmọ̀ yóò fi lè dùn. Èyí ló fà á tí ọ̀kan lára àwọn agbàterù èrò Karl Marx nínú Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (2016) fi ṣàlàyé pé ònkòwé tí kò bá lè gbẹ̀nuso fún àwọn tí à n yanjẹ̀ kí í ẹ̀ ọ̀rẹ̀ àwùjọ̀ rárá. Nítorí nàà, ònkòwé gbòdò máa fi ìṣẹ̀-ọ̀nà rẹ̀ ẹ̀ àyípadà rere fún àwùjọ̀ rẹ̀ kí ó sì máa wá ọ̀nà láti lè fi ọ̀pin sí iwà ìjẹ̀gàba àwọn ajẹ̀gàba tí wọn ní àṣẹ̀ lówọ̀ láti lè máa jẹ̀ gàba lórí ètò ìṣẹ̀lú àti ètò ọ̀rọ̀-ajé. Láti fi ọ̀pin sí iwà ìjẹ̀gàba àwọn Ìgbò (Ùgbò) lórí àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ ni Ládipò (1971) fi gbé akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi kalẹ̀ gégé bí agbẹ̀nuso fún àwùjọ̀ Ilé-Ifẹ̀ tí ó sì gbà wọn kalẹ̀ kúrò lówọ̀ ìrénijẹ̀ àwọn Ìgbò tí wọn n fi gbogbo ìgbà ẹ̀ ìkọ̀lù sí wọn. Tíòrì Karl Marx nìkan kò lè kájú itupalẹ̀ ìṣẹ̀ yìi tán nítorí pé lórí ìrénijẹ̀ àti yíyan àwọn mẹ̀kúnnù jẹ̀ nínú ètò ọ̀rọ̀ ajé àwùjọ̀ kan ni ó ṣiṣẹ̀ dé. Ìdí niyí tí a fi ẹ̀ àmúlò tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo/ìṣẹ̀tọ́fábo tí ó n ẹ̀ àfihàn ìjàjàgbara àwọn obinrin láti lè bọ̀ kúrò nínú ìjẹ̀gàba àwùjọ̀ àti abala tíòrì yìi kejì tí a mò sí tíòrì ìṣẹ̀tọ́fábo tí ó n bèèrè fún ètọ̀ àwọn obinrin sí àwọn ipò tí ó yẹ wọn láàrin àwùjọ̀.

Tíòrì Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo/Ìṣẹ̀tọ́fábo

Tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ní nìkan ẹ̀ pẹ̀lú ọ̀nà àti ìgbésẹ̀ láti yọ̀ àwọn obinrin kúrò lóko ẹ̀rú, ìgbẹ̀kùn, ìjẹ̀gàba-lórí-ẹ̀ni àti idéyẹ̀sí ní àwùjọ̀, pàápàá jùlọ̀ ní àwùjọ̀ tí ọ̀kúnrin bá ti jẹ̀ olórí tó sì n pàṣẹ̀. Ní pàtó, nìkan tí tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo n kẹ̀ gbàjarẹ̀ fáyẹ̀ ni pé kí ọ̀pin ó dé bá ìjẹ̀gàba lórí àwọn obinrin kaàkiri gbogbo orílẹ̀-èdè Àfíríkà àti ní gbogbo orílẹ̀-èdè yòókù lágbàáyé. Èròngbà láti mú àwọn obinrin kúrò lóko ẹ̀rú àti ipò àtẹ̀mẹ̀rẹ̀ tí àwùjọ̀ gbé wọn sí ni tíòrì yìi n bèèrè fún, kí í ẹ̀ fún àwùjọ̀ kan ṣoṣo. Àwọn ọ̀kúnrin gbòdò ẹ̀ àkíyèsí pé ipa àwọn obinrin nínú ètò ìṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀-ajé, ètò àṣà àti ẹ̀sìn kí í ẹ̀ ohun ifowóróséyìn rárá. Ọ̀ko-gbẹ̀gbá-iyàwó-n-gbágbọ̀n ni ó lè mú àwùjọ̀ ti takọ̀ tabo bá ti n ẹ̀ ìjọ̀ba ní ilọ̀síwájú. Irú àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀ yóò sì máa dùn yùngbà gégé bí oyin. Èrò yìi ni Davies and Graves (1986:13) rí tí Katherine Frank fi sọ̀ pé:

Feminism is a profound individualistic philosophy: It values personally growth and individual fulfilment over any other larger communal needs or good.

Ìṣẹ̀gbẹ̀fábo jẹ̀ imọ̀ ìjìnlẹ̀-èrò tí ó tẹ̀nu mó ẹ̀nì kọ̀ọ̀kan:
Ó gbé idàgbàsókè àti imúṣẹ̀ ara ẹ̀ni ga ju
àwọn ànfààní àwùjọ̀ lápapọ̀ lọ.

Yàtò sí pé à n tẹ̀numọ̀ idàgbàsókè àti imúṣẹ̀ ẹ̀nì kọ̀ọ̀kan, tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo n bèèrè fún ibádọ̀gba àwọn obinrin pẹ̀lú àwọn ọ̀kúnrin nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò ìṣẹ̀lú, ètò amúlúúdùn àti ètò ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn ní àwùjọ̀. Hooks (1985) ni Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (2016:40) fi èrò rẹ̀ hàn bá yìi pé:

Feminism is the struggle to end sexist oppression.
Its aim is not to benefit solely any specific group of women, any particular race or class of women. It does not privilege women over men. It has the power to transform in a meaningful way all our lives.
Tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo jẹ̀ ìjìjàgbara láti fi ọ̀pin sí ìjẹ̀gàba lórí èyà èdá. Láárijà rẹ̀ kí í ẹ̀ fún ànfààní irúfẹ̀

iran tàbí ọ̀wọ̀ obinrin kankan. Kò gbe
obinrin ju ọ̀kúnrin lọ. Şùgbón ó ní agbára
látí şe àyípadà tó nítumò sí igbésí ayé èdá.

Ohun tí èyí tùmò sí ni pé kí àwùjọ fi ọ̀pin sí ijegàba ọ̀kúnrin lórí obinrin nítorí pé fífún obinrin láàyè látí kópa nínú ètò işelú, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ọ̀rọ̀ amúlúúdùn nìkan ni ó lè mú àyípadà rere dé bá àwùjọ. Èrò yìi nàà ni Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí (2016:41) kìn lẹ̀yìn tí ó fi sọ pé “tíòrì işegbẹ̀fábo n fẹ́ kí á fi obinrin sí ipò tó tó sí wọn lówùjọ. Ọ̀rọ̀ bí a şe bẹ̀rú la bọmọ̀ ni wọn fẹ́ kó şatọ̀kún wa”. Èyí fi hàn pé kí á má şe fi obinrin sí ipò tí kò bójúmu láàrin àwùjọ. Nítorí nàà tọ̀kunrin tobinrin ni ó lágbára tí wọn sì ní ipa tí wọn n kó nínú idàgbàsókè àwùjọ. Obinrin ni Mọ̀rẹ̀mi, ó sì kó ipa tí ó jojú ní àwùjọ Ilé-Ifẹ̀ nígbà ayé rẹ̀ láìşe pé ọ̀kúnrin kò sí ní ilú nígbà nàà.

Ìtẹ̀síwájú tí ó dé bá èrò àwùjọ Áfíríkà nípa ipa ribiribi tí àwọn obinrin n kó nínú idàgbàsókè àwùjọ ló mú kí àwọn agbàterù tíòrì işegbẹ̀fábo máa wá tíòrì tí ó bá àşà àwùjọ Áfíríkà mu kí àwọn agbàterù tíòrì işegbẹ̀fábo sì bẹ̀rẹ̀ sí í máa wo ààyè àti ipa àwọn obinrin pẹ̀lú ipò tí wọn dì mú lówùjọ. Ipa àti ipò obinrin fara hàn nínú ètò eşin, ètò işelú, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ètò amúlúúdùn títí tí ó fi mó iwé lítirẹ̀şò kíkọ. Àkíyèsí òkè yìi ló bí tíòrì işetófábo tí ó hù jádé látí ara tíòrì işegbẹ̀fábo tí ó jẹ́ kí á mò pé àşà àwùjọ Áfíríkà yàtò sí ti àwọn aláwọ̀ funfun. Tíòrì işegbẹ̀fábo kò fi bẹ̀ẹ̀ şişẹ̀ nínú àşà Adúláwọ̀. Kóláwólé (1997) jẹ́ kí á mò pé Walker ni ó kọ̀kọ̀ lo ipèdè yìi, işetófábo (womanism) ní ọ̀dún 1983. Èrò àwọn agbàterù tíòrì yìi ni pé işegbẹ̀fábo/ışetófábo kò fi bẹ̀ẹ̀ fidí múlẹ̀ tó ní àwùjọ Áfíríkà nítorí pé ijìjàgbàra ti àwọn obinrin Áfíríkà yàtò. Wọn kò fojú winá nńkan kan nàà pẹ̀lú àwọn obinrin aláwọ̀ funfun. Àşà Áfíríkà kò fi iyà jẹ́ obinrin látí ibèrèpèpè, àşà ilẹ̀ òkèèrè ló n fi ojú yepèrẹ̀ wo àwọn obinrin tiwọn. Ìdí tí ó fi rí bẹ̀ẹ̀ ni pé àwùjọ Áfíríkà yàtò sí àwùjọ àwọn aláwọ̀ funfun àti Europe níbi ti tíòrì işegbẹ̀fábo ti bẹ̀rẹ̀. Ìdí nìyí tí Humm (1992:117) fi sọ pé:

Black feminism has different relationship to dominating social policies than does white feminism. For example, a black woman's family in the labour market's experience might shape her economic equality but also and often the family might be a source of succor and collective support.

İşegbẹ̀fábo àwọn Adúláwọ̀ ni ibáşepò tí ó yàtò látí şakóşo ètò àwùjọ ju ti işegbẹ̀fábo àwọn aláwọ̀ funfun lọ. Bí àpẹ̀rẹ̀, irírí idílẹ̀ obinrin Adúláwọ̀ níbi işẹ̀ lè sọ bí ibádọ̀gba nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé yóò şe rí. Şùgbón, lópò igbà ni ẹbí máa n jẹ́ oríşun itura àti àtìlẹ̀yìn.

Ohun tí àyọ̀lò òkè yìi n sọ nàà ni pé işegbẹ̀fábo àwọn aláwọ̀ dúdú yàtò sí ti àwọn ọ̀yìnbó aláwọ̀ funfun. Nínú àwùjọ Adúláwọ̀, ipò obinrin nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò işelú àti ipò wọn nínú ilẹ̀ yàtò sí ti àwọn ọ̀yìnbó. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àwùjọ Adúláwọ̀ yàtò sí àwùjọ ọ̀yìnbó aláwọ̀ funfun, síbẹ̀, àwọn obinrin Adúláwọ̀ sì tún wà lábẹ̀ ijegàba. Àtúntò sì gbọ̀dò bá èyí. Àwọn obinrin Adúláwọ̀ gbọ̀dò já fún ètò wọn nínú àwùjọ. Látí fidí èyí múlẹ̀ ni ó jẹ́ kí Hudson-Weems (1998: 87) sọ pé:

African womanism is an ideology created and designed for all women of African descent. It is grounded in African culture, and thereafter it necessarily focuses on the unique experiences, struggles, needs and desire of African womanist

Ìsẹgbẹfábo Adúláwò jẹ èrò tí a gbé kalẹ́ tí a sì yà sọtò fún gbogbo obinrin Adúláwò. Ó jinlẹ́ nínú àṣà Adúláwò, nítorí náà, ó dojúkọ ìrírí tí kò lẹgbẹ́, igbiyànjú àìní àti ifẹ́ ọkàn àwọn obinrin Adúláwò.

Ohun tí Hudson-Weems sọ yìí fi hàn pé bí ó tilẹ́ jẹ pé àwọn obinrin ilẹ̀ Adúláwò n jà fún ẹ̀tọ́ wọn, wọn kò ṣe èyí láti tako àṣà àwùjọ́ wọn. Ìrírí wọn nínú àwùjọ́ ló jẹ́ wọn lógún. Ẹ̀tọ́ wọn nínú àwùjọ́ ni wọn n jà fún láitako àṣà àwùjọ́. Àṣà àwùjọ́ wọn kò fiyà jẹ́ wọn láti ibẹ̀rẹ̀. Ipò àti agbára wọn nínú ẹ̀sìn ibílẹ̀ fara hàn púpọ̀. Èrò yìí ni a lérò pé ó dára fún mímú idàgbàsókè bá idílẹ̀ kòòkan àti àwùjọ́ lápapọ̀. Èrò yìí yóò sì tún lè ta àwọn obinrin jí láti lè kúrò nínú ipò ẹ̀yìn tí àwọn ọkúnrin tò wọn sí. Ipa tíórí yìí láláwùjọ́ ti jẹ́rìí sí i nínú itàn agbáyé wí pé àwọn obinrin ti n tukọ́ orílẹ̀-èdè, ilẹ̀-ìṣẹ́ nílánlá àti ipò olórí láláwùjọ́ bí a bá fowọ́ tì wọn lẹ́yìn.

Ajibádé (2009) tan ìmọ̀lẹ̀ sí èrògbà tíórí ìsẹgbẹfábo/ìṣẹ̀tófábo nínú àṣà Yorùbá pé ẹ̀sìn ibílẹ̀ Yorùbá kó fi àwọn obinrin Yorùbá sí ipò ẹ̀yìn rára. Àwọn obinrin ni wọn wà ní ipò aṣiwájú nínú ìjọ̀sìn fún àwọn òrìṣà bí Ọṣun, Yemoja, Ọbà, Erinlẹ́ àti awo Gẹ̀lẹ̀dẹ́. Bí àpẹ̀rẹ̀, àwọn Babaláwo (Ifá priest) àti Ìyánífá (Ifá priestess) wà tí wọn sì ní àṣẹ́ láti tẹ́ ẹ̀lòmíràn nífá, tí wọn sì n kópa tó jojú nínú ètò itẹ́fá. Kò sí iyàtò láàrin àfihàn agbára ti Babaláwo ní sí ti Ìyánífá bí ó tilẹ́ jẹ́ pé àríyànjíyàn wà lórí èyí lóde òní (Ajibádé, 2009). Nítorí náà, nínú àṣà Yorùbá, ibádógba dógbandógba ipò tí ó wà láàrin takọ́ tabo fi ààyè gba ibádógba agbára ọkúnrin àti obinrin ní oríṣíiríṣíì ọ̀nà sùgbọ́n tí a kò lè rí ibi tí a ti lè tọ́ka sí èyí nínú àṣà àwọn oyinbo aláwọ́ funfun. Bí ó tilẹ́ jẹ́ pé àwọn ewì alohùn bí ẹ̀ṣẹ́ Ifá àti ọ̀wẹ́ n bu ẹ̀nu àtẹ́ lu àwọn obinrin síbẹ̀ èyí kó sọ pé àwọn obinrin kò ní ipa rere kan tí wọn n kó nínú idàgbàsókè àwùjọ́ wọn. Bí àwọn ọkúnrin ti ní iwà akin lówọ́ bẹ̀ẹ́ náà ni iwà akin n bẹ́ lówọ́ àwọn obinrin náà. Àpẹ̀rẹ̀ irú iwà akin tí a bá lówọ́ àwọn obinrin àwùjọ́ yìí náà ni Mọ̀rẹ̀mi lò láti gba àwùjọ́ rẹ́ kalẹ́ lówọ́ ikógún àwọn Ìgbò (Úgbò) tí àlàáfíà sì jọba ní Ilẹ̀-Ifẹ́. Ẹ́ bí ọkúnrin bá rí ejò tí obinrin pa á, ẹ́ bí kí ejò sá ti má lẹ́ ni. Àwọn ọkúnrin ti sa gbogbo ipá ọ̀wọ́ wọn láti wagbo dẹkun fún àwọn Ìgbò tí wọn n gbógún ti àwọn ènìyàn Ilẹ̀-Ifẹ́ sùgbọ́n Mọ̀rẹ̀mi tí ó jẹ́ obinrin dojú kọ́ ogun yìí ó sì borí. Àlàáfíà sì jọba ní Ilẹ̀-Ifẹ́. Èyí sì fi Mọ̀rẹ̀mi hàn gégé bí akonibinrin rere láláwùjọ́ rẹ́, Ilẹ̀-Ifẹ́.

Èrò Àwùjọ́ àti Àsìkò tí Ìjìjàgbara àwọn Abo bèrẹ̀

Ṣáájú àkókò yìí, ojú yẹpẹ̀rẹ́ ni àwùjọ́ fi n wo àwọn obinrin. Wọn sì rí wọn gégé bí èké àti ọ̀dàlẹ̀. Èyí hàn nínú ẹ̀ṣẹ́ Ifá gégé bí Abimbólá (2014) ti ṣe àfihàn rẹ̀. Àwọn ojú yẹpẹ̀rẹ́ yìí ni àwọn Ajàfẹ̀tọ́ obinrin rí tí wọn fi bèrẹ́ sí i tako àwọn ọkúnrin wí pé bí àwọn ọkúnrin ti pe àwọn kọ́ ni àwọn jẹ́. Wọn bá bèrẹ́ sí i jẹ́wọ́ ara wọn láláwùjọ́. A ẹ́ àkíyèsì wí pé ìjìjàgbara tí à n sòrò rẹ́ yìí yàtò sí ara wọn láti àwùjọ́ kan sí àwùjọ́ m̀íràn. Àkókò àti ọ̀nà tí ó gba bèrẹ́ sì yàtò pẹ̀lú. Ní orílẹ̀-èdè Faransé, ìjìjàgbara àwọn abo bèrẹ́ ní àsìkò rùkẹ̀rùdò ètò ìṣẹ̀lú wọn (French Revolution). Àwọn obinrin n bèèrẹ́ fún àyípadà láti ọ̀dọ́ ìjọba alágbádá nípa yíyí ilànà ètò ogún pípín padà. Rájí (2000) ṣàlàyé pé itàn tíórí ìsẹgbẹfábo bèrẹ́ láti nnkan bí i sẹ́ntíúrí kẹ̀tadínlógún sẹ́yìn. Èyí sì ni idide sí ìjìjàgbara àti àkànpò onírúurú ilànà ọ̀fin tí kò bójúmu àti bíbèèrẹ́ fún ẹ̀tọ́ àwọn obinrin tí wọn rí ara wọn gégé bí ẹ̀lẹgbẹ́jẹgbẹ́ àti ẹ̀yà kan ọ̀tò tí kò lẹ́nu àtilẹ́ kópa nínú ètò, ilànà àti ọ̀fin àwùjọ́ tuntun ọ̀de-òní. Rájí (2000) tún fi kun un pé ní orílẹ̀-èdè Britain, ìjìjàgbara àwọn obinrin bèrẹ́ nípa fifi èhónú wọn hàn sí àidógba ipò láàrin àwọn ọkúnrin àti àwọn obinrin nínú ètò ìjọba àlẹ̀tọ́ sí ibò dídì. Ìjọba kò fún àwọn obinrin láàyè láti kópa nínú ètò idibo iyannisipò láláwùjọ́. Àwọn abilékọ́ kò lánfààní sí àwọn ẹ̀tọ́ kan. Níbi tí wọn bá ti di ipò kan náà mú pẹ̀lú àwọn ọkúnrin nínú ìṣẹ́ ìjọba, wọn kò lẹ̀tọ́ sí àwọn owó àjẹmónú nítorí pé àwọn àti ọ̀kọ́ wọn jẹ́ ọ̀kan náà.

Bákan náà lomo sori ní orílẹ̀-èdè Amẹ́ríkà ni oḍún 1960. Láti ibi ijoba eléyàmeyà ni ijìjagbara àwọn obinrin ti bèrè. Nígba tí àwọn aláwọ̀ dúdú ilẹ̀ Amẹ́ríkà bèrè láti yora won kúrò nínú ijegàba àti igbèkùn oko erú tí wọn wà ni wọn rí i wí pé àwọn okunrin kàn n mú àwọn lẹ́rú sìn lásán ni látàrí àtilẹ̀ jagunmólú nínú isẹ̀ won. Èyí ló mú àwọn obinrin tako àwọn okunrin pé gbogbo ipò tí àwọn okunrin wà lẹnu isẹ̀ ijoba ni àwọn náà lè òmú kí àwọn sì se é dárádára, pàápàá ipò nínú ètò isẹ̀lú. Isẹ̀lẹ̀ tí a mẹnù bà yìi ni a lè sọ wí pé ó ran àwọn obinrin àwùjọ àwọn Áfíríkà náà. Àwọn obinrin kòòkan ní ilẹ̀ Áfíríkà ti bèrè sí í tako èrò ijegàba àwọn okunrin nínú isẹ̀-ona won nípa fifi ara won hàn gégé bí alágbara àti akíkanjú tí o lè fi aga gbága pèlú àwọn okunrin, bí àpẹ̀rẹ̀ nínú gbogbo abala àwùjọ bí isẹ̀-ona, ètò isẹ̀lú àti ètò ọ̀rọ̀-ajé. Ní àwùjọ àwọn Yorùbá, ipa àwọn obinrin nínú iwé itàn àròsọ kíkọ̀ kò tì jinlẹ̀ tó bèè sùgbón a rí àwọn ònkòwébìnrin bí Ọ̀mọ̀sùnlólá Johnson, Joláadé Fawálé, Yemisí Adébòwálé, Àrìnpé Adéjùmò àti bèè bèè lẹ̀. Isẹ̀ àwọn wònyí fara hàn nínú gbogbo àwọn èyà tí a lè pín lítirésò sí.

Ní idàkẹ̀jì ewẹ̀, isẹ̀gbẹ̀fábo tilẹ̀ fara hàn nínú lítirésò eré-onítàn àwọn Yorùbá kí ó tó di wí pé tíòrì yìi dide ní àwùjọ àwọn Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀, a ti rí àwọn ònkòwékùnrin tí won ti sọ àwọn itàn igbàani dí kíkọ̀ sílẹ̀. Lára àwọn itàn wònyí ni a ti rí Èfúnsetán Aníwúra, Èfúnróyè Tinúbú àti Mọ̀rẹ̀mi tí agbèkalẹ̀ won fi obinrin hàn gégé bí olú èdà-itàn. Nnkan tí a rí sọ sí àwọn iwé eré-onítàn mètẹ̀tẹ̀ta ni pé àwọn obinrin kì í se àtẹ̀mẹ̀rẹ̀ àti ọ̀lẹ̀ gégé bí èrò tí àwọn okunrin ní sí won. Èfúnsetán, Tinúbú, àti Mọ̀rẹ̀mi pegedé won sì fi gbòòrò jẹkà nínú ètò isẹ̀lú àwùjọ won. Níbi tí àwọn okunrin ti kùnà ni àwọn tí se àseyorí rere nínú àwọn eré-onítàn wònyí, àyàfi Èfúnsetán nikan tí ó lo agbára tirẹ̀ lónà òdì. Èyí ni a lérò wí pé ó jẹ̀ ibèrẹ̀ àti ọ̀pó fún tíòrì isẹ̀gbẹ̀fábo nínú iwé kíkọ̀ àti isẹ̀-ona lédè Yorùbá tí ó sì ran ètò takò tabo àti àwùjọ Áfíríkà.

Láti fi idí òtítọ̀ hàn wí pé àwọn obinrin ti n jìjà láti gba ara won kalẹ̀ lówó èrò tí àwùjọ ní sí won pé obinrin kì í se akin lójú ijà, ni Dúró Ládipò fi gbé eré-onítàn Mọ̀rẹ̀mi kalẹ̀ láti fi tako gbogbo èrò àwọn okunrin nípa pé fufulẹ̀lẹ̀ lásán ni àwọn obinrin jẹ̀ nínú ètò isẹ̀joba lówùjọ àwọn Yorùbá tí ó sì jẹ̀ àwòkòse rere fún gbogbo obinrin Áfíríkà.

Akoni

Akoni lè jẹ̀ okunrin, ó sì lè jẹ̀ obinrin. A lè lò ó fún jẹ́ndà méjèjì. Orírun akoni (hero) gan-an, ni a lè topasẹ̀ rẹ̀ dé inú èdè Latin, èdè Greek àti èdè Gẹ̀ẹ̀sì. Latin pe akoni ní “Heroína” Greek pè é ní “Hèròs” Masculine (akọ) tí ó tùmọ̀ sí Olùdààbòbò “Defender” tàbí “Protector” nígba tí àwọn Greek sì tún pe akonibinrin ni “hèroïne” tí àwọn Gẹ̀ẹ̀sì sì kókó se àmúlò ilò rẹ̀ ní 1587 ní èdè Gẹ̀ẹ̀sì, tí ó sì tùmọ̀ sí àwọn obinrin alágbara àtòkèwá tí a bá padé nínú itàn iwásẹ̀ tàbí itàn igbàani. Merriam Webster online Dictionary kí akoni bá yìi pé “a person who is admired for great or brave acts or fine qualities” (akoni ni èni tí àwọn èniyan fẹ̀ràn nípasẹ̀ titóbi tàbí agbára tàbí iwà rere rẹ̀). Campbell (2006) sísẹ̀ lórí irin-àjò akoni. Ó gbà pé ohun mètá pàtàkì tí ó wà nínú itàn iwásẹ̀ ní ó pa gbogbo àwọn akoni agbáyé papò-iyapa, isínjẹ̀ àti ipadàbò. Ó ní àwọn akoni máa n lágbara, láyà, ní ogbón lórí, ní idojúkọ̀ isòro àti àfàyàrán, sùgbón ní igbèyìn, won máa n se àseyorí. Èyí fi hàn pé nínú igboyà, agbára àti ogbón jẹ̀ àwọn àbùdá pàtàkì tí ó pa àwọn akoni pọ̀ ní gbogbo agbááyé, pàápàá jùlọ̀ ní ilẹ̀ Áfíríkà. Shang (2018) sàlàyé kíkún nípa akoni nínú lítirésò pé akoni épííkì ajemàsà jẹ̀ èni tí ó ní agbára tí ó tayọ̀ tàbí ní igboyà, èni tí ó dojú kọ̀ ewu lójú ogun nítorí kí ó lè baà kógo já àti kí ó lè gba àwùjọ̀ tí ó n dààbòbò kúrò nínú ewu. Èyí fi hàn pé àwọn akoni máa n ní agbára tí ó tayọ̀, won máa n ní igboyà, won máa n fi èmí won la ikú sùgbón ní igbèyìn won yóò se àseyorí rere. Su (2024) se agbèyèwò itàn àwọn akoni lówùjọ̀ onírúurú àsà pàápàá jùlọ̀ nínú àsà àwọn Chinese. Ohun tí Su (2024) náà sọ̀ ni pé àwọn akoni ní àjọpín àbùdá kan náà bí i; igboyà, akíkanjú, ifira-èni-jin, ikóra-èni-ní-jánu àti ifaradà. Nínú itupalẹ̀ iwé Maxine Hong Kingston’s *The Woman Warrior* ni o ti sàkíyèsí pé àwọn akonibinrin ti se tako èròngbà àsà àwùjọ̀ níbi tí ó jẹ̀ pé àwọn okunrin ló n pàsẹ̀. Su jẹ̀ kí á mò pé tókunrin

tobinrin ló ní ipa pàtàkì láti kó nínú ìdàgbàsókè àti ilọ́síwájú àwùjọ. Kunere (1971) wòye pé akoni ni ẹnì tí ó n wòyá jà pẹ̀lú àwọn ẹ̀bọ̀rà tàbí ẹ̀dà tí ó jẹ ẹ̀bọ̀rà tàbí alágbára ẹ̀dà tó léwu tí ó sì n pa ẹ̀lẹgbẹ̀ rẹ̀. Èrò yìí fi hàn pé akoni gbòdò jẹ akíkanjú ẹ̀dà tí ó ní agbára àti igbọyà láti ja àjàsẹgun fún igbàlà àwọn ẹ̀niyàn rẹ̀. Barber (1979) ṣàlàyé pé akoni ní láti wá ipò fún ara rẹ̀ lárúwọ̀ lálẹ̀ pé ó jogún tí ẹ̀lómíràn ti pèsè sílẹ̀. Ó gbòdò jẹ ẹnì tí ó gbójú, gbóyà, gbónu, tí ó sì tún jẹ onifaradà tó sì lè ṣe ohun ibẹ̀rù tàbí ohun lílẹ̀ tí wọn tí ṣe lásetì. Ohun tí Barber sọ yìí wà ní ibámu pẹ̀lú itàn akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi tí ó jẹ pé ogun tí àwọn ọ̀kúnrin ti ja tí wọn kò sì borí ni Mọ̀rẹ̀mi dojúko tí ó sì ṣe ẹ̀ ní àsẹwólẹ̀ pátápátá. Mustapha (1986) jẹ kí á mọ̀ pé akoni gbòdò lè ṣe àfihàn ọ̀gbón àti ọ̀ye tí ó tayo ti ẹ̀lómíràn láti fi yanjú ìṣòro àwùjọ rẹ̀.

Ní ilẹ̀ Yorùbá, ẹnìkẹ̀ni tí ó bá ṣe ohun akíkanjú tàbí ohun iyanu tí ó tayo sí ti ẹ̀lómíràn ni à n lo “akọ” fún. Bí a bá tẹ̀lé èrò yìí a ó gbà pé gbogbo àwọn ọ̀rìṣà ilẹ̀ Yorùbá ni wọn jẹ akoni. Bí a ti rí àwọn akọ ọ̀rìṣà bí Ọ̀rúnmilà, Ọ̀gún, Ọ̀bàtálá, Ẹ̀ṣù, Ẹ̀ṣù àti bẹ̀ẹ̀ ẹ̀lẹ̀, bẹ̀ẹ̀ náà ni a ní àwọn abo ọ̀rìṣà bí Ọ̀ṣun, Ọ̀ya, Yemoja, Ọ̀bà àti bẹ̀ẹ̀ ẹ̀lẹ̀. Ìwà akíkanjú wọn, ohun iyanu tí wọn ti ṣe àti ìṣe wọn ló sọ wọn di akoni ọ̀rìṣà àkúnlẹ̀bọ̀ ní àwùjọ Yorùbá.

Yàtò sí àwọn ọ̀rìṣà àkúnlẹ̀bọ̀ tí wọn jẹ akoni igbaanì, a tún rí àpẹ̀rẹ̀ àwọn akonikúnrin bí Ọ̀gèdèngbẹ̀ Agbógungbórò ilẹ̀ Ìjẹ̀ṣà, Lísàbí Agbòngbò Àkàlà ilẹ̀ Ẹ̀gbá, Kúnrunmí ti Ìjẹ̀yè, Fábùnmi Ọ̀kẹ̀-Ìmẹ̀sí àti bẹ̀ẹ̀ ẹ̀lẹ̀. Bákáan náà ni a ní àwọn akonibinrin bí Ẹ̀fúnṣetán Aníwúrà, Ìyálóde ilẹ̀ Ibàdàn, Ẹ̀fúnróyè Tinúbú, Ìyálóde ilẹ̀ Ẹ̀gbá àti Mọ̀rẹ̀mi Àjàṣorò, Ìyálóde ti Ilẹ̀-Ìfẹ̀. Àwọn akonikúnrin àti akonibinrin tí a dárúko lókè wònyí ti ṣe ohun ribiribi mánigbàgbé ní àwùjọ wọn. Èyí ló sì sọ wọn di akoni. Àwọn àpẹ̀rẹ̀ akonikúnrin múnran tí a tún lè tọ́ka sí ní Nàìjíríà, tí àwọn náà tún lààmì-laaka ní àwùjọ Yorùbá, Haúsà àti Igbo ni Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò, Samuel Ládòkè Akíntólá, Adélabú Pẹ̀nkelemẹ̀sì, Moshood Kásímaawó Oláńbiwónínú Abíólá, Fẹ̀lá-Aníkúlápó Kùtì, Abubakar Tafawa Balewa, Aminu Kano, Ahmadu Bello, Nnamdi Azikiwe, Alex Ekwueme àti bẹ̀ẹ̀ ẹ̀lẹ̀ nígbà tí a sì rí Olúfúnmiláyò Ransome Kùtì, Kòfowórolá Adémólá, Aajia Gambo Sawabo, Margret Ekpo àti bẹ̀ẹ̀ ẹ̀lẹ̀ tí àwọn náà jẹ akonibinrin igbà kòpẹ̀kòpẹ̀ yìí.

Ipa ribiribi tí àwọn akonikúnrin àti akonibinrin ti kó nínú ètò ìṣelú, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ohun amúlúúdùn ni àwùjọ wọn ni ó jẹ kí á máa ṣe irántí wọn títi di ọ̀nì débi pé à n fi orúko wọn pe ọ̀pópónà, àdúgbò, gbòngàn, pápá ọ̀furufú, ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gígá àti ibi igbafẹ̀ ní àwùjọ. Bí àpẹ̀rẹ̀, a ní gbòngàn Mọ̀rẹ̀mi (Moremi Hall) ní ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gígá Yunifásitì Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò, Ilẹ̀-Ìfẹ̀ àti ní Yunifásitì Èkó, gbòngàn Tinúbú ní ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gígá olùkòni ti Adéyemí, Ońdó. Ilẹ̀gbẹ̀ àwọn akẹ̀kọ̀ gígá obinrin ni àwọn gbòngàn méjéjì tí a dárúko wònyí, tí a kó ní irántí àwọn akoni wònyí. Àwọn akonikúnrin àti akonibinrin ti pọ̀ káakiri àwùjọ Áfíríkà lóde ọ̀nì. A ti rí àwọn akonibinrin nínú ètò ìṣelú, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò ẹ̀kọ̀, ìmọ̀ ọ̀fin, ìmọ̀ ìṣẹ̀gùn, nínú ìṣe ológun ati ìṣe olùkọ̀. Yàtò sí pé wọn lógbón, lóye, lágbára, nígbọyà, wọn tún ní ojú àánú, ìwà rere àti agbára láti fa ẹ̀lómíràn gòkè lárúwọ̀.

Àwọn ìṣe ìwádíí tuntun ti ṣe àtúnṣe sí ipò akoni àti akonibinrin ilẹ̀ Áfíríkà lóde ọ̀nì. Àkíyèsì àwọn onímọ̀ bí Oyèwùmí (2020) ni pé kò yẹ kí á fi ojú akọ̀ nìkan wo ipò akoni nínú itàn ìwàsẹ̀ bí kò ṣe kí á wo ipò olú ẹ̀dà-itàn àti ipa tí ó bá kó nínú itàn. Nítorí náà, akoni lè jẹ ọ̀kúnrin tàbí obinrin gégé bí a ṣe rí Mọ̀rẹ̀mi nínú ìwé eré-onítàn Mọ̀rẹ̀mi. Oyewùmí (2020) tẹ̀síwájú nínú àlàyé rẹ̀ pé kí àwọn ọ̀yínbó amúnisìn tó dé sí àwùjọ Yorùbá ni àwọn Yorùbá ti ní agbèkalẹ̀ ètò ipo nípa ipò olórí àti olórí ẹ̀bí. Ipò wònyí kò sì ní nńkankan ṣe nípa akọ̀ tàbí abo. Èrò yìí tako tíórì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo àwọn ọ̀yínbo aláwọ̀ funfun, ó sì ṣe àfihàn Mọ̀rẹ̀mi Àjàṣorò Ilẹ̀-Ìfẹ̀, Ìyá Nàsọ ti Ọ̀yọ̀ àti Ọ̀ba Ẹ̀ṣù gégé bí olórí tí àṣà àwùjọ fi wọn sí. Fún idí èyí, àwọn akonibinrin Adúláwọ̀ jẹ àwòkọ̀ṣe rere nínú àyípadà tó dé bá àṣà àwùjọ. Bákáan náà ni àwọn abo tún jẹ alágbára lárúwọ̀ Adúláwọ̀ yàtò sí pé à n ṣeṣe ṣẹ̀gbẹ̀ fún wọn. Ọ̀gúndípẹ̀-Leslie (2021) gbà pé àwọn akinbinrin Áfíríkà jẹ àwòkọ̀ṣe rere fún àwọn ọ̀dọ̀ yàtò sí àwòkọ̀ṣe láti ara àwọn

akonibinrin ilẹ̀ òkèèrè nígbà tí Nash àti Pinto (2025) ní tiwọn sàlàyé nípa èkọ̀ pàtàkì tí a lè rí kọ̀ nínú iwà àwọn akonibinrin Áfíríkà. Wọn tèsíwájú pé àwọn àwùjọ Áfíríkà gbé àwùjọ wọn dúró nípaṣẹ̀ mímọ̀ rírí ipa àwọn obinrin láwùjọ wọn. Àwùjọ Áfíríkà máa ń ṣe àmúlò àwọn itàn akonikunrin àti akonibinrin láti máa fi kọ̀ àwọn iran tó ń bọ̀ ní èkọ̀ iwà akíkanjú, igboya àti iwà ọmọlúàbí. Fún idí èyí, itàn Mọremi ní Ilé-Ifẹ̀ dúró gégé bí èrí àrídájú iwà ifira-ẹni-jìn àti ifara-ẹni-rúbọ̀ fún àwùjọ ẹni, ó sì jẹ̀ èkọ̀ pàtàkì fún gbogbo ẹni tí ó bá ń lépa ipò aṣiwájú rere àti ibádógba ipò takọ̀ tabo láwùjọ. Olóruntóba-Oju (2023) fi kún un pé iṣẹ̀re alohùn Mọremi tàbí wíwo iṣẹ̀re bí ó ti ṣe farajìn fún àwùjọ rẹ̀ lórí itàgé ń múní ní igboya, kóni lógbọ̀n, fòye hanni àti mímuní ṣetán láti fi ara ẹni jìn fún iṣẹ̀ idàgbàsókè àwùjọ ẹni.

Nítorí jẹ́ndà abo tí a to Mọremi sí, ni a fi pé é ní *Heroine* tí a lè tùmọ̀ sí akonibinrin nínú iṣẹ̀ yí. Akonibinrin ni a wá lè pé ní obinrin yálá ó ti papòdà tàbí ó wà láyẹ̀, tí itàn iwáṣẹ̀ tàbí itàn gidi sọ nípa rẹ̀ pé ó ní agbára tí ó tayo, obinrin tí àwùjọ fẹ̀ràn, tí ó sì jẹ̀ àwòkọṣe fún àwùjọ nípaṣẹ̀ àwọn àṣeyọ́ rere tí ó ti ṣe àti àbúdá rẹ̀. Akonibinrin jẹ̀ obinrin tí ó jẹ̀ olú-èdà itàn nínú lítírésọ̀ ọlórọ̀ geere tàbí eré-onítàn. Nínú eré-onítàn *Mọremi*, Mọremi náà ni olú-èdà itàn inú eré-onítàn yí, ó sì la ipa rere sílẹ̀ fún àwòkọṣe rere fún àwọn obinrin àwùjọ yòókù ní Nàìjíríà àti ilẹ̀ Áfíríkà lápapọ̀. Ní idí èyí, a lè sọ pé akoni jẹ̀ ipèdè tí à ń lò fún ẹnikẹni yálá ọkúnrin tàbí obinrin tí ó bá ṣe iṣẹ̀ akin, tí ó ṣe ohun mériiírí àti iṣẹ̀ iyanu láwùjọ kan.

Itàn Mọremi gégé bí Akonibinrin

Ọ̀nà méjì ọ̀tọ̀tọ̀ ni a gbà ṣe àkọ̀sílẹ̀ itàn Mọremi gégé bí akonibinrin. A wo itàn rẹ̀ nínú iwé tí à ń yẹwò, bakan náà ni a tún ṣe ifòròwánlẹ̀nuwò láti ọ̀dọ̀ àwọn ọ̀pítàn ní Ilé-Ifẹ̀, Ọ̀fà, Odòde/Óde Idánrè àti Ude-Ugbò ní ilẹ̀ Ìlájẹ̀. Èyí ni ó ràn wá lówọ̀ láti lè rí kùlẹ̀kùlẹ̀ itàn nípa Mọremi.

Agbèkalẹ̀ Itàn Mọremi Àjàṣorò Nínú Eré-Onítàn Mọremi

Eni tí ó kọ̀ iwé eré-onítàn yí ni Dúró Ládipò. Oun tí ó sọ ni pé, léyìn Ọ̀rànmiyàn, Aláiyémọ̀rẹ̀ ni ọ̀ba tí ó jẹ̀ ní Ilé-Ifẹ̀. Ọ̀ba olókíkí ni Ọ̀rànmiyàn tí a mò sí àbíkẹ̀yìn Odùduwà jẹ̀. Ibèrù rẹ̀ sì tàn ká gbogbo agbègbè ijọba rẹ̀. Sùgbọ̀n Ọ̀ba Aláiyémọ̀rẹ̀ kò lákíkanjú tó bẹ̀ẹ̀ tí ó fi jẹ̀ wí pé ní igbà iṣẹ̀jọba tirẹ̀ ní Ilé-Ifẹ̀ ni àwọn Ìgbò máa ń gbógun tí Ilé-Ifẹ̀ tí wọn sì máa ń kó wọn lẹ̀rú lọ sí ilú wọn. Inú Mọremi tí í ṣe ayaba Ọ̀rànmiyàn kò dùn sí àibíkítà Ọ̀ba Aláiyémọ̀rẹ̀ sí gbogbo iyonu àti idágìrì àwọn Ìgbò wònyí. Nítorí náà, ó fún gbàjá mọ̀nú ó sì pinnu láti wá irànlówọ̀ Yèyè Odò Èsìnminrin láti dẹkun iyonu àwọn Ìgbò. Ó gba agbára náà léyìn tí ó ti ṣe ilérí láti fi ọ̀mọ̀ rẹ̀ kan ṣoṣo, Olúorogbo Èlà rúbọ̀ nígbà tí ó bá ti sẹ̀gun àwọn Ìgbò tán.

Mọremi sẹ̀gun nítóótọ̀, àwọn Ìgbò sì di èyà tí ń wá rí fún Ilé-Ifẹ̀. Mọremi san èjẹ̀ rẹ̀, ó sì fi Olúorogbo, èyí tí ó jẹ̀ ọ̀mọ̀ kan ṣoṣo tí ó bí ṣètùtù kí àlàáfíà lè jọba ní Ilé-Ifẹ̀. Ní ìgbẹ̀yìn, Mọremi àti ọ̀mọ̀ rẹ̀ sì di ọ̀rìṣà àkúnlẹ̀bọ̀ ní Ilé-Ifẹ̀ tí di ọ̀nì nítorí iwà akoni rẹ̀. Bí a bá wo agbèkalẹ̀ iṣẹ̀re eré-onítàn *Mọremi*, Dúró Ládipò fi àbáyọ́rì eré yí hàn gégé bí ipènjà fún ẹni kòọ̀kan láti jí gírì sí iṣẹ̀ ilú ẹni ju ipàdánù ara ẹni lọ (Àrẹ̀mú, 2022).

Itàn Mọremi ní Ilé-Ifẹ̀

Itàn iwáṣẹ̀ tí a gbọ̀ láti ẹnu Oba Iṣòrò, Olóyè Sunday Olúwagbéilẹ̀kè Ọ̀bísànyà, Ọ̀wá Yekere sọ pé ọ̀mọ̀ bíbí ilú Ilé-Ifẹ̀ ni bàbá Mọremi. Ọ̀dẹ̀ ni bàbá rẹ̀. Orúko rẹ̀ ni Lúkùbà, Lúkùbà yí ní ó ṣe ọ̀dẹ̀ lọ sí inú igbó ńlá Mọlánganran tí ó jẹ̀ pé àwọn ẹ̀ranko ńláńlá ló wà nìbẹ̀, ní ilú Ọ̀fà, ní ipínlẹ̀ Kwara. Ènìyàn lásán kan kò lágbara láti lọ rẹ̀ é ṣe ọ̀dẹ̀ nínú igbó yí. Èyí ló mú kí àwọn ará Ọ̀fà mú un sínkún. Wọn fi ọ̀rọ̀ wá á lẹ̀nu wò, ó sì sọ fún wọn pé Ilé-Ifẹ̀ ni ọ̀un ti wá. Ẹ̀ran ńláńlá tí ó pa nínú igbó yí ló mú kí àwọn ará Ọ̀fà fún un ní obinrin láti fi ṣe aya. Olóunbẹ̀ ni orúko obinrin yí. Ọ̀un sì ni iyá Mọremi. Lúkùbà mú Olóunbẹ̀ wá sí ilú Ilé-Ifẹ̀ láti máa gbé ní Láakáyẹ̀ tí ó wà ní agbègbè

Okèrèmẹbí. Olóunbẹ́ finú ẹ̀se oyún, ó sì bí Ọ̀mọ̀rẹ̀mí tí ó yípadà di Mọ̀rẹ̀mi arẹ̀wà obìnrin. Nígba tí ó tó ẹ̀ni ọ̀kúnrin ni ọ̀ba Ọ̀nì Ọ̀rànmiyàn àti Ọ̀ba Aláiyẹ̀mọ̀rẹ̀ fẹ́ ẹ́ sùgbọ̀n kò bímọ́ fún wọ̀n. Nígba tí ó fẹ́ Ọ̀ba Resé ni ó tó bí ọ̀mọ̀kúnrin kan soṣo tí à ń pè ní (Èlà) Olúorogbo.

Ní àsìkò tí ó bí ọ̀mọ́ yìí ni ogun Ìgbò (Ùgbò) bẹ́ sílẹ̀ láàrin àwọn ará Ilé-Ifẹ̀ àti Ìgbò. Orúkọ ọ̀jà tí wọ̀n máa ń ná lákòókò yìí ni Ọ̀jà Èjìgbòmẹ̀kún tí ó jẹ́ ọ̀jà àkókò ní àgbáyé, tí wọ̀n máa ń ná ní ọ̀jọ́ karùn-ún karùn-ún. Ọ̀jà Ifẹ̀ ni wọ̀n ń pè é ní òde-òní. Àwọn ìran Ìgbò máa ń wá láti ná ọ̀jà yìí. Ìran Ọ̀nì Ọ̀bamakin ni wọ̀n ní ilú Ilé-Ifẹ̀ tí wọ̀n fẹ́ jẹ́ Ọ̀nì sùgbọ̀n tí wọ̀n kò rí i jẹ́. Èyí ló bí wọ̀n nínú tí wọ̀n fi sá kúrò ní Ilé-Ifẹ̀ tí wọ̀n sì lọ tẹ̀dó sí agbègbẹ̀ Ìlájẹ̀ ní ipínlẹ̀ Ọ̀ndó. Láti agbègbẹ̀ Ìlájẹ̀ yìí ni wọ̀n ti máa ń dìpànpá padà láti wá máa kó àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ lẹ́rú, kó wọ̀n ní ọ̀jà, kó wọ̀n lẹ́rú àti owó. Mọ̀rẹ̀mi rí i pé ọ̀kọ́ ọ̀un ni ó jẹ́ Ọ̀nì Ilé-Ifẹ̀ nígbà náà sùgbọ̀n ilú kò rọ́jú, bèẹ̀ ni ilú kò ráàyè. Èyí ló mú kí Mọ̀rẹ̀mi ó mú eéjì kún eẹ̀ta láti gba oko aláwo lọ láti lọ dífá. Babaláwo sọ́ fún un pé yóò sẹ̀gun ogun tí ó ń lọ jà yìí sùgbọ̀n tí ó bá ti sẹ̀gun tán, ọ̀mọ̀kúnrin rẹ̀ kan soṣo, (Èlà) Olúorogbo tí ó bí ni yóò fi rúbọ́ sí odò Èsìnminrin. Mọ̀rẹ̀mi sì fara mọ́ ọ̀n. Nígba tí ó tún yá àwọn Ìgbò tún bèrẹ̀ sí kó àwọn ènìyàn Ifẹ̀ ní ẹ̀rú. Mọ̀rẹ̀mi gbà kí wọ̀n kó ọ̀un náà lẹ́rú lọ sí ilẹ̀ Ìgbò. Ọ̀ba Ìgbò rí Mọ̀rẹ̀mi gégé bí arẹ̀wà láàrin àwọn ẹ̀rú tí àwọn ọ̀mọ́ ogun rẹ̀ kó wá fún un. Ó sì fi ẹ̀se aya rẹ̀. Ó tún fi ẹ̀se ààyò nínú gbogbo àwọn aya rẹ̀ yòókù. Lẹ́yìn ọ̀dún díẹ̀, Mọ̀rẹ̀mi pẹ́ Ọ̀ba Ìgbò láti lè mọ́ idí àṣírí àwọn tí ó ń gbé koriko bojú láti máa kó àwọn ènìyàn Ifẹ̀ lẹ́rú. Ọ̀ba fi àṣírí yìí hàn án pé ènìyàn lásán ni àwọn náà, wọ̀n kì í ẹ̀se ẹ̀bọ̀ra rára àti pé koriko lásán ni wọ̀n ń gbé bojú bí eégún. Mọ̀rẹ̀mi bèèrè ọ̀un tí ènìyàn lè ẹ̀se láti fi lè sẹ̀gun wọ̀n. Ọ̀ba sì sọ́ fún un pé iná ni èèwọ́ wọ̀n. Bí wọ̀n bá ti lè dáná sí wọ̀n lára, wọ̀n yóò kú ni.

Lẹ́yìn tí ó ti mọ́ àṣírí wọ̀n tán ni Mọ̀rẹ̀mi bá sá kúrò ní ilẹ̀ Ìgbò wá sí ilú Ilé-Ifẹ̀ láti wá sọ́ àṣírí àwọn agbógún-ja Ilé-Ifẹ̀ yìí. Àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ ti gbaradi de àwọn Ìgbò ní ọ̀jọ́ tí wọ̀n tún padà wá gbógún jà wọ̀n. Wọ̀n sì bèrẹ̀ sí i fi iná ògùsọ́ lára òhá ọ̀pẹ́ bọ́ wọ̀n lára tí wọ̀n sì bèrẹ̀ sí i kú. Iná yìí ni Ifẹ̀ fi sẹ̀gun àwọn Ìgbò. Láti ìgbà yìí ni ìran Ìgbò kò ti gbòdò fi ojú rí iná ògùsọ́ yìí. Bí wọ̀n bá fojú kàn án, wọ̀n yóò kú ni. Èyí ni ó sì bí itumọ́ Násàn-án, ọ̀dún Edì tí àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ máa ń ẹ̀se nínú oṣù kẹwáà ọ̀dọ̀dún láti máa fi ẹ̀se ìrántí Mọ̀rẹ̀mi.

Ìsẹ̀gun tí Mọ̀rẹ̀mi fún Ilé-Ifẹ̀ ni ó mú kí àlàáfíà ó jọba padà sí ilú títi di òní. Ogun àwọn Ìgbò dáwọ́ dúró. Lásìkò ọ̀dún Edì, wọ̀n kì í lu ilù ní Ilé-Ifẹ̀ àti agbègbẹ̀ rẹ̀ láti máa fi ẹ̀se ìrántí Mọ̀rẹ̀mi lódoṣún. Èkọ́ pàtàkì tí a rí kọ́ lára Mọ̀rẹ̀mi ni pé kí á ní ẹ̀mí ifarajìn, ẹ̀mí ifaradà, ẹ̀mí ifẹ́, kí á sì ní àforítí nítórí pé kò sí bí ogun kan ti ẹ̀se lè le tó, a ó borí ogun náà.

Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ní Ọ̀fà

Ìtàn tí a gbọ́ láti ẹ̀nu Shuaibu Abdulwaheed Adébáyò, ní ilú Ọ̀fà, ipínlẹ̀ Kwara sọ́ pé Mọ̀rẹ̀mi jẹ́ ọ̀mọ̀babinrin tí a bí ní ilú Ọ̀fà ní nńkan bí sẹ́ntúírí méjìlá sẹ́yìn. Ó rẹ̀wà púpọ́, ó sì ní òkíkí káàkírí ilú. Mọ̀rẹ̀mi tún jẹ́ obìnrin tí gbogbo àwùjọ́ pónlẹ̀ púpọ́ láàrin àwọn obìnrin akegbé rẹ̀ yòókù. Mọ̀rẹ̀mi jẹ́ iyàwó Ọ̀nì ti Ilé-Ifẹ̀. Ó kó ipa pàtàkì nínú síṣẹ̀gun àwọn ọ̀tá tí ó ń kó àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ lẹ́rú àti lẹ́rú. Àwọn ènìyàn Ọ̀fà rí Mọ̀rẹ̀mi gégé bí ẹ̀ni tí ó ní ẹ̀mí igboyà, alágbára obìnrin tí ó sì jẹ́ àwòkọ́se rere fún àwùjọ́ Ọ̀fà. Ní ọ̀dọ̀dún tí ilú Ọ̀fà máa ń ẹ̀se ọ̀dún Onímọ́ká ni wọ̀n máa ń ẹ̀se ìrántí akonibinrin yìí tí wọ̀n sì máa ń ẹ̀se àfihàn onírúurú ayẹyẹ́ bí eré ìjàkadì abínibí tí ó máa ń wáyé láàrin Ọ̀lọ́fà àti àwọn ìjòyè rẹ̀.

Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ni ilẹ̀ Ìgbò (Ùde-Ùgbò)/ Ìlájẹ̀

Ọ̀mọ́ Ọ̀ba Ọ̀mọ́juwà Ọ̀lágòkè ní ilẹ̀ Ìlájẹ̀, ipínlẹ̀ Ọ̀ndó sọ́ pé Mọ̀rẹ̀mi jẹ́ ọ̀dálẹ̀ obìnrin nítórí pé ó tú àṣírí orírún agbára Ìgbò fún àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀ tí àwọn ń kó lẹ́rú. Àṣírí agbára tí Mọ̀rẹ̀mi tú fún àwọn ènìyàn rẹ̀ ní Ilé-Ifẹ̀ lẹ́yìn tí ó ti lo ète láti rídí àṣírí

yí látí ọ̀dọ̀ ọ̀kọ̀ rẹ̀, Ọ̀ba Ị̀gbò ló mú kí tọ̀kùnrin tobìnrin ilẹ̀ Ị̀lẹ̀jẹ́ maa lọ fi ọ̀rẹ́/pàsan na èrẹ̀ Mọ̀rẹ̀mi tí wọn rí mọ̀lẹ̀ ní ilẹ̀ Ị̀lẹ̀jẹ́ lóòrẹ̀kóòrẹ̀ àti ní gbogbo àkókò tí wọn bá ti ń ẹ̀ irántí rẹ̀, látí maa fi ẹ̀ yẹyẹ̀ àti ẹ̀lẹ̀yà nítorí pé wọn gbà pé ó dalẹ̀ wọn ni.

Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ní Ị̀dànrẹ̀

Ìtàn m̀ìràn tí a gbò látí ẹ̀nu àwùjọ̀ ọ̀pitàn ilẹ̀ Ị̀dànrẹ̀, Ọ̀mọ̀ọ̀ba Williams Máýòwá Arọ̀lọ̀yẹ̀ ni pé, Mọ̀rẹ̀mi Aríjítogun tí ó jẹ̀ akonibinrin Yorùbá ní ibásepo pẹ̀lú itàn Ị̀dànrẹ̀. Itàn sọ pé látí Ilẹ̀-Ifẹ̀ ní Mọ̀rẹ̀mi tí wá àti pé iyawó Ọ̀lọ̀fin, tí a mọ̀ sí Arẹ̀mitán Ojuedugbofen Ọ̀lọ̀fintótó, tí ó tẹ̀ ilú Ị̀dànrẹ̀ dó ni. Ó jẹ̀ ilúmọ̀-mí-ká, alágbára, olùfarasin àti arẹ̀wà obìnrin. Ọ̀un ni ó gba Ilẹ̀-Ifẹ̀ kúrò lẹ́wọ̀ ikógun Ị̀gbò. Ó fi ara rẹ̀ sílẹ̀ látí kó o lẹ́rú lọ sí ilẹ̀ Ị̀gbò. Ó sì tipasẹ̀ bẹ̀ẹ̀ rí àsírí àwọn Ị̀gbò. Àsírí yí ni ó tú fún àwọn ènìyàn Ifẹ̀ tí wọn sì fi sẹ́gun. Itàn tún tẹ̀síwájú pé Mọ̀rẹ̀mi náà ni ó ń jẹ̀ Orósùn ní ilú Ị̀dànrẹ̀. Ó fẹ̀ Ọ̀lọ̀fin Arẹ̀mitán. Lẹ́yìn ikú Ọ̀ba Ọ̀lọ̀fin ní Mọ̀rẹ̀mi tún fẹ̀ Ọ̀wá Baganju tí gbogbo àwùjọ̀ sì fẹ̀ràn rẹ̀ fún ojú àánú àti agbára iwòsàn tí ó ní. Ị̀jà ọ̀sẹ̀lú ni ó ẹ̀kú pa á ní ẹ̀gbẹ̀ ọ̀kẹ̀ Ị̀dànrẹ̀. Ní ọ̀dọ̀dún ni wọn ń ẹ̀ irántí Mọ̀rẹ̀mi lásìkò ọ̀dún Orósùn tí ó maa ń wáyé nínú ọ̀sù kẹ́fà lódoṣún látí ẹ̀ àpónlẹ̀ fún iṣẹ̀ ribiribi tí ó ti gbé ẹ̀ ní Ị̀dànrẹ̀ nígbà ayé rẹ̀, tí àwọn ènìyàn sì ń wá ojú rere rẹ̀ fún ibùkún, ọ̀mọ̀ bíbí àti àlàáfíà.

Bí a bá wo itàn Mọ̀rẹ̀mi nínú iwé eré-onítàn tí à ń yẹ̀wò, tí a sì wò ó nínú itàn iwáṣẹ̀ tí a gbò ní ilú Ilẹ̀-Ifẹ̀, Ọ̀fà, Odòde/Òde Ị̀dànrẹ̀ àti Ùde-Ùgbò ní ilẹ̀ Ị̀lẹ̀jẹ́, a ó rí i pé ohun tí ó pa àwọn itàn wọ̀nyí papọ̀ náà ni pé Mọ̀rẹ̀mi jẹ̀ arẹ̀wà obìnrin, tí ó fẹ̀ Ọ̀nì Aláiyémọ̀rẹ̀ ní Ilẹ̀-Ifẹ̀, Ọ̀lọ̀fin Arẹ̀mitán ní Ị̀dànrẹ̀, àti Ọ̀ba Ị̀gbò ní Ị̀lẹ̀jẹ́. Ị̀bí rẹ̀ ní ibásepo láàrin Ọ̀fà àti Ilẹ̀-Ifẹ̀. Mọ̀rẹ̀mi jẹ̀ akonì obìnrin tí ó ní ị̀gboyà, iforítì, ifọ̀kànsìn, ó sì tún jẹ̀ olùgbàlà tí ó mú àwọn ènìyàn rẹ̀ kúrò nínú ị̀gbẹ̀kún. Ní ilẹ̀ Ị̀lẹ̀jẹ́ nìkan ni wọn ti kà á kún ọ̀dàlẹ̀ nítorí pé ó tú àsírí àwọn Ị̀gbò fún àwọn ènìyàn Ifẹ̀, tí ó sì fa kí Ilẹ̀-Ifẹ̀ borí àwọn Ị̀gbò nínú ogun tí wọn ń jà.

Àfihàn àwọn Tíọ̀rì wọ̀nyí nínú Iwé Eré-Onítàn Mọ̀rẹ̀mi

Ládipò (1971) fi hàn wá pé kò sí bí ọ̀bọ̀ ẹ̀ ẹ̀ sọrí tí inàkí ọ̀ ẹ̀ ni ọ̀rọ̀ ètò iṣẹ̀lú àwùjọ̀ Yorùbá láàrin ọ̀kùnrin àti obìnrin. Ọ̀nkwé yí fi hàn wá wí pé bí a ẹ̀ bẹ̀rú la bọ̀mọ̀ ni ipò ọ̀kùnrin àti obìnrin ẹ̀ jẹ̀. Èyí ló sì fà á tó fi gbé Mọ̀rẹ̀mi kalẹ̀ gégé bí akinbìnrin tó jẹ̀ wí pé lẹ́yìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ wàhálà, àìrójú àti àifọ̀kànbàlẹ̀ àwọn ará Ilẹ̀-Ifẹ̀, Mọ̀rẹ̀mi ni ó gba gbogbo tẹ̀rú tọ̀mọ̀ kalẹ̀. Àwọn Ị̀gbò tó ti ń fi eégún oníko wọn dún kùkùlajà mọ̀ wọn ni Mọ̀rẹ̀mi fojú wọn gbolẹ̀ tí ó sì sẹ́gun wọn pátápáta. Àwọn ọ̀kùnrin tí wọn jẹ̀ apasẹ̀ àti akíkanjú ti gbìyànjú látí sa gbogbo ipá wọn, sùgbọ̀n pàbó ni gbogbo ị̀gbìyànjú wọn jásí kí ó tó wá di pé Mọ̀rẹ̀mi akíkanjú obìnrin dide tí ó sì sẹ́gun náà ní àṣẹ̀wọ̀lẹ̀. Ohun tí a ẹ̀kíyèsí níbí yí ni pé gbogbo àwùjọ̀ tí tọ̀kùnrin tobìnrin bá ti ń ẹ̀sẹ̀ papọ̀ fún rere kò leè ní ị̀jakulẹ̀ rára, bẹ̀ẹ̀ ị̀dàgbàsókè yòò maa dé bá irú àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀ ni.

Ọ̀ba Aláiyémọ̀rẹ̀, àwọn ị̀jòyẹ̀ àti àwọn obìnrin yòókù ní Ilẹ̀-Ifẹ̀ pawópọ̀ fi oyè iyálóde ọ̀jà dá Mọ̀rẹ̀mi lólá nítorí iṣẹ̀ takuntakun tí ó ti gbé ẹ̀ ní àwùjọ̀ Ilẹ̀-Ifẹ̀. Ládipò (1971) sọ báyii pé:

Ị̀jòyẹ̀ kìnì: Mọ̀rẹ̀mi aya Ọ̀rànmíyàn,
Ni oyè tọ̀ sí.
Arẹ̀wà, akíkanjú ayaba ní í ẹ̀
Iyálóde ọ̀jà ni kí á fi dá a lólá
Ị̀jòyẹ̀ Kejì: Ẹ̀ jẹ̀ ká fi ara mọ̀ Mọ̀rẹ̀mi
Alágbára obìnrin ní í ẹ̀ (o.i. 3-4).

Ọ̀rọ̀ ẹ̀nu àwọn ị̀jòyẹ̀ kìnì àti ị̀jòyẹ̀ kejì fi ẹ̀dì rẹ̀ múlẹ̀ pé akonibinrin lójú ị̀jà ni Mọ̀rẹ̀mi í ẹ̀, àfi kí àwọn ọ̀kùnrin gbà á lógaá kí wọn sì gbé oríyìn fún un.

Inú Mọ̀rẹ̀mi kò dùn sí ipò tí Ilé-Ifẹ̀ wà. Kò nífẹ́ sí bí gbogbo nńkan ẹ̀ ń lọ ní Ilé-Ifẹ̀. Ó rí i wí pé nínú ìgbẹ̀kùn ni ilú òun wà. Ó wòye àwọn nńkan wònyí, ó sì ń fẹ̀ àyípadà rere fún ilú rẹ̀. Mọ̀rẹ̀mi kì í ẹ̀ ọ̀ba ànà bẹ̀ẹ̀ kí í ẹ̀ ọ̀ba àsìkò nàà, iyàwó Ọ̀rànmiyàn ní í ẹ̀. Ó rí ara rẹ̀ gégé bí akíkanjú àti alágbára ẹ̀dà. Ìwá ọ̀mọ̀lúàbí gbé e wò bí ẹ̀wù. Ó wá ẹ̀ ipènjà fúnra rẹ̀ wí pé bí ọ̀ba, àwọn ìjòyè àti àwọn ará ilú kò bá mọ̀ odó tí wọn yòò dọ̀rúnlá sí mọ̀, tí wọn sì yajù wọn sílẹ̀ kí ogun máa ja Ilé-Ifẹ̀ láidẹ̀yìn, a jẹ̀ wí pé òun ẹ̀tán láti jìjàgbara. Inú ń bí Mọ̀rẹ̀mi bí ogun àwọn Ìgbò yì kò ẹ̀ dawọ̀ dúró ní Ilé-Ifẹ̀, bẹ̀ẹ̀ àwọn ará Ilé-Ifẹ̀ tí wọn pera wọn lókúnrin kò bikítà rára. Ifẹ̀ tí Mọ̀rẹ̀mi ní sí ilú Ilé-Ifẹ̀ yì ló sì fà á tí ó fi sa gbogbo apá rẹ̀ láti mú kí àwọn èniyàn rẹ̀ bó kúrò lóko ẹ̀rú àwọn Ìgbò. Ẹ̀yí ló sì fà á tí ó fi pinnu láti wádìi agbára àwọn Ìgbò, ó sì rí ìdì agbára wọn.

Bí a bá wá wo èrò àwọn èniyàn nípa obinrin àti ọ̀kúnrin pé ọ̀kúnrin jẹ̀ akọ̀ tí ó sì jẹ̀ aláṣe tàbí apáṣe tí a wá gbé e ní fẹ̀gbẹ̀kẹ̀gbẹ̀ pẹ̀lú èrò pé obinrin jẹ̀ abo tí ó sì jẹ̀ ẹ̀ni tó ń gba àṣe ní àwùjọ̀ Yorùbá, a ó rí i wí pé bẹ̀ẹ̀ ni ó rí láti ìgbà iwáṣe, sùgbón bá yì, omi tuntun ti rú, ẹ̀ja tuntun sì ti wónú omi. Àyípadà ti dé bá èrò yì, àwọn obinrin ti ń fi agbára hàn gégé bí ẹ̀ni tí ó lè siwájú, tí ó sì lè dipò pàtàkì mú lówùjọ̀, pàápàá jùlọ̀ nínú ètò ìṣelú àti ètò ọ̀rọ̀-ajé. Nínú iwé ere-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi*, Mọ̀rẹ̀mi fúnra rẹ̀ fẹ̀nu ara rẹ̀ sọ pé “kò sí sísẹ̀, kò sí àìṣe, kí ẹ̀nikẹ̀ni má sọ pé kinni ti obinrin ti jẹ̀”(o.i.14). Dúró Ládipò fi ẹ̀yí hàn wá pé àwọn obinrin nàà ní ipa pàtàkì tí wọn ń kó lówùjọ̀ ọ̀mọ̀niyàn. Mọ̀rẹ̀mi ní:

Kẹ̀ni-kẹ̀ni má sọ wí pé,
Kíni ti obinrin ti jẹ̀,
Bí ọ̀kúnrin rí ejò,
Tí obinrin sì pa á,
Ẹ̀ bí kí ejò sá ti má lọ ni (o.i.14).

Ìpènjà ni ọ̀rọ̀ ẹ̀nu Mọ̀rẹ̀mi nínú àyọ̀lò òkè yì jẹ̀. Ó sì fi ń yé wa wí pé obinrin nàà lè gbọ̀ranù kí wọn sì ta gírì sí gbogbo nńkan tí àwọn ọ̀kúnrin nàà bá ń ẹ̀. Mọ̀rẹ̀mi gbéra láti dide ogun sí àwọn Ìgbò. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé àwọn ìjòyè kò fara mọ̀ lílọ̀ rẹ̀ torí pé ẹ̀rú ń bà wọn pé bí Mọ̀rẹ̀mi bá lọ kojú ogun Ìgbò kò ní í bọ̀. Àwọn ìjòyè tún dúró lórí pé ogun tí àwọn olórí ogun àti akíkanjú ogun ìgbàanì ní Ilé-Ifẹ̀ ti ẹ̀ tì ni obinrin àtẹ̀yìntò kan lásán yòò wá kojú. Ònńkọ̀wé wá fi yé wa wí pé kò sí bí ọ̀bọ̀ ẹ̀ sọrí tí inàkí ọ̀ ẹ̀ ni ó fi gbé Mọ̀rẹ̀mi kalẹ̀ gégé bí akinbinrin tí ó dára rẹ̀ lójú láti jagun àjàyè.

Ẹ̀wẹ̀, àgbékalẹ̀ ere-onítàn yì gégé bí ònńkọ̀wé ti ẹ̀ sàgbékalẹ̀ rẹ̀ jẹ̀ ká mọ̀ wí pé nígbà kan ti wá rí tí àwọn obinrin gan-an ti dé adé rí. A rí i kà nínú itàn pàápàá pé àwọn obinrin ti joba rí ní Ilé-Ifẹ̀ tí wọn sì dádé sọrí pẹ̀lú ilẹ̀kẹ̀ lówó, lórùn àti irùkẹ̀rẹ̀ lówó tí wọn tún jẹ̀ adelé ọ̀ba (Johnson,1921:155-156). Àkọ̀sílẹ̀ itàn yì jẹ̀rìí sí èrò ònńkọ̀wé ere-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi* láti fi hàn wí pé akíkanjú ni obinrin í ẹ̀. Mọ̀rẹ̀mi ní:

Mò ń lọ.
Ẹ̀nyin kò sì ní rí ojú mi mọ̀.
Títí ng ó fi padà wá.
Láti wá fi àsírí àwọn Ìgbò hàn.
Sùgbón a ó máa sọ nínú itàn,
Fún àwọn àrọ̀mọ̀dọ̀mọ̀ wa pé,
Ní ìgbà aiyé Ọ̀nì Aláiyẹ̀mọ̀rẹ̀,
Obinrin kan wá tí ó mú Idà,
Tí ó sì tún dé adé (o.i.16).

Àyọ̀lò òkè yì nínú *Mọ̀rẹ̀mi* hàn nínú àkọ̀sílẹ̀ kan tí Ọ̀mọ̀tòṣọ̀ Elúyẹ̀mí kọ̀. Elúyẹ̀mí (1975: 141-153)¹ fi hàn wá nínú iwádìi tí ó ẹ̀ wí pé àwọn obinrin kan wá tí wọn dé adé rí ní Ilé-Ifẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rúko àwọn irú Ọ̀babinrin bẹ̀ẹ̀ ni Ọ̀mọ̀rọ̀pò, Ọ̀jẹ̀ Lókùnsinrin,

Ọmọgbogbo, Débíoyè (tí í ẹ ọmọ Gíẹ̀sì). Èyí fi hàn wí pé àwọn obìnrin tí ẹ olórí rí, tí wọn sì tí dé adé rí ní Ilé-Ifẹ̀ tí a mò sí orírùn àwọn Yorùbá. Nítorí náà, a ó rí i pé obìnrin náà lágbára wọn sì lè di ipò olórí mú láwùjọ tí kò ní í tẹ̀ tí kò sì ní í wọ̀.

Mòrèmi Gégé bí Akonibinrin Rere

Mòrèmi jẹ akíkanjú, aṣiwájúbìnrin àti akoni rere. Ó ní ìgboyà pẹ̀lú ìwà ọmọlúàbí. Òun náà ni olú ẹ̀dà-ìtàn nínú ìwé eré-onítàn *Mòrèmi*. Akíkanjú ẹ̀dà tí Mòrèmi jẹ̀ ni Bámgbósé (1974.80)² fi sọ nípa olú ẹ̀dà-ìtàn báyìí pé:

In all cases, the main character is brave, and virtuous. He is an embodiment of sense and reason, and he can restrain himself well enough while others are loosing their heads. The hero is generally an orphan who sets out on his adventures, in a confident mood.

Ní gbogbo ọ̀nà, olú-ẹ̀dà ìtàn máa ń jẹ̀ akoni alágbára àti ẹ̀ni rere. Òun ni à bá máa pè ní olóye àti aláaròjinlẹ̀ ẹ̀dà àti ẹ̀ni tí ó lè dira rẹ̀ lámùrè láti dúró gbọ̀ngbọ̀nin nígbà tí àwọn ẹ̀dà yòókù bá ń ṣubú. Olú-ẹ̀dà ìtàn ní ọ̀pọ̀ ìgbà máa ń rìn rìn àkò gégé bí ọmọ aláìníyàá pẹ̀lú ìgboyà àti ìdára-ẹ̀ni-lójú.

Èrò onímọ̀ ọ̀kẹ̀ yìí fi hàn pé àwọn akoni ẹ̀dà máa ń ní agbára àti ìgboyà, wọn sì tún máa ń jẹ̀ ẹ̀ni rere láwùjọ. Mòrèmi ni Dúró Ládipò gbé kalẹ̀ nínú eré-onítàn yìí gégé bí akoni àti aṣiwájú rere fún àwọn obìnrin. A fi Mòrèmi jẹ̀ oyè Ìyalóde (o.i. 3-4) ní Ilé-Ifẹ̀ nítorí ìwà akíkanjú àti ìwà rere rẹ̀. Gégé bí aṣiwájú àwọn obìnrin, Mòrèmi hùwà ọmọlúàbí tí ó jẹ̀ ìwà mánìgbàgbé tí ó ẹ̀ mú yangàn ní àwùjọ rẹ̀. Òun ni akinbìnrin tí ó gbà àwọn ọmọ Ilé-Ifẹ̀ kúrò lówọ̀ ìkógun àwọn Ìgbò. Mòrèmi ẹ̀ adéhùn pẹ̀lú Yèyè odò Ẹ̀sinmìn rìn pé kí ó fún òun ní agbára àti pé bí òun bá lè sẹ̀gun àwọn Ìgbò tán ohunkóhun tí Yèyè odò bá fẹ̀ loun yóò fún un. Mòrèmi gbà láti san èjẹ̀ ènìyàn tí Yèyè Odò béèrè níwọn ìgbà tó bá tí jẹ̀ pé ètùtù èjẹ̀ yìí yóò lè mú ìgbàlà wá sí Ilé-Ifẹ̀. Mòrèmi fi ara rẹ̀ sílẹ̀ fún ogun Ìgbò láti sọ ọ̀ di olórí láàfin síbẹ̀ kò gbàgbé ìlú rẹ̀, Ilé-Ifẹ̀. Èyí fi Mòrèmi hàn gégé bí olóòótọ̀ obìnrin tí ó ẹ̀ é fọ̀kàn tán. Ọ̀ba Ìgbò fi ẹ̀nu ara rẹ̀ sọ pé:

Wólé! Wólé!! Wólé!!!
Èmi ni ọ̀ba ilẹ̀ yìí,
Àṣẹ̀ mi kò gbọ̀dọ̀ yí padà
Ìwọ̀ kì í ẹ̀ ẹ̀rú mọ̀
Mo fi ọ̀ ẹ̀ ààyò mi (o.i.29).

Ládipò fi ìwà Mòrèmi hàn gégé bí obìnrin amúmódàá tí wọn lè lo ọ̀gbọ̀n ẹ̀wẹ̀ tàbí ètẹ̀ láti ẹ̀ nńkan tí wọn bá fẹ̀. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ọ̀kan lára àwọn aláégbù ihùwàsí àwọn obìnrin tí àwọn òńkòwé eré-oníṣe àti àwọn yòókù máa ń fi hàn nínú ìṣẹ̀-ọ̀nà wọn nìyí tí tíòrì ìṣẹ̀gbẹ̀fábo ń gbìyànjú láti ẹ̀ àtakò rẹ̀, síbẹ̀ ó yẹ̀ ká gbóríyìn fún ìṣẹ̀ takuntakun tí Mòrèmi tí gbé ẹ̀ fún àwùjọ rẹ̀. Mòrèmi ni akonibinrin tí ó lo ètẹ̀ àti ọ̀gbọ̀n ẹ̀wẹ̀ láti mú kí ọ̀ba Ìgbò gba tirẹ̀. Mòrèmi ní:

Bí kábíyèsí bá fẹ̀ràn mi,
Mo fi gbogbo ara mi jìn ọ̀.
Ìwọ̀ nì tẹ̀mi, èmi sì nì tìrẹ̀ (o.i. 29).

Ogbón àrẹ̀kẹ̀rẹ̀kẹ̀ tí Mọ̀rẹ̀mi dá fún ọ̀ba Ìgbò mú kí orí ọ̀ba yá gágá láti fi ohun gbogbo tẹ olólùfẹ̀ rẹ̀ àtàtá lórùn. Ọ̀ba Ìgbò kó tilẹ̀ tònà rẹ̀ pátápátá lé Mọ̀rẹ̀mi lówọ̀. Ọ̀ba Ìgbò ní:

Mọ̀rẹ̀mi, olólùfẹ̀ mi!
Sún mọ mi títẹ̀tẹ̀.
Èmi àti iwọ̀ ní a ní ilú yìi.
Ohunkóhun tí o bá ń fẹ̀
Èmi yòó ẹ̀ fún ọ (o.i.30).

Mọ̀rẹ̀mi fira rẹ̀ kalẹ̀ gégẹ̀ bí olódodo àti olólùfẹ̀ àtàtá sí ọ̀kọ̀ rẹ̀ tuntun. Ó lo ogbón àyínnìkẹ̀ láti wádìí àṣírí àwọn Ìgbò àti agbára aṣẹgun tí wọn ní. A tún wá rí Mọ̀rẹ̀mi gégẹ̀ bí ọ̀mọ̀lúàbí ní àwùjọ̀ rẹ̀. Ó mú ìgbéga bá ilú rẹ̀. Ìwà akíkanjú ọ̀mọ̀lúàbí tí ó ní ní ó jẹ̀ kí Ilé-Ifẹ̀ ní ìgbéga tí ó sì dì Olú-Ilù àwọn Ìgbò lẹ̀yìn tí àwọn Ifẹ̀ ti ẹ̀gun àwọn Ìgbò tán (o.i. 56-57).

Mọ̀rẹ̀mi Gégẹ̀ bí Akonibinrin, Olùgbàlà àti Amáyẹ̀dẹ̀rùn

Àyẹ̀wò ìwà akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi fi hàn wá pé a fi ẹ̀dá itàn yìi sí ipò mọ̀nìgbàgbé tí ó ẹ̀ gudugudu méje àti yàyàà méfà fún àwùjọ̀ rẹ̀. A wá lẹ̀ sọ pé bí kò bá sí tí ìwà akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi ní, Ilé-Ifẹ̀ kí bá ti tú. Šebí ọ̀kùnrin sá ní ọ̀ba Ilé-Ifẹ̀, ọ̀kùnrin sì ní àwọn ìjòyẹ̀ pẹ̀lú. Ọ̀ba wá gégẹ̀ bí olórí ilú sùgbón kò lágbára. Ipò Ìyálóde lá fi Mọ̀rẹ̀mi sí bẹ̀ẹ̀ ogun tí ń ja Ilé-Ifẹ̀ kò mọ̀wọ̀ dúró àfi ìgbà tí akinbinrin yìi tó fakọ̀yọ̀. Bí a bá fi ìmọ̀ wá nípa itàn ìwáṣẹ̀ ẹ̀ àyẹ̀wò ohun tí Johnson (1921) sọ nípa Mọ̀rẹ̀mi àti bí a ẹ̀ rí i kà nínú ìwé Eré-onítàn *Mọ̀rẹ̀mi* a ó rí i pé a sọ Mọ̀rẹ̀mi di òrìṣà àkúnlẹ̀bọ̀ ní Ilé-Ifẹ̀ tí wọn sì ń ẹ̀ ọ̀dún *Edì* ní ìrànṣí òun àti ọ̀mọ̀ rẹ̀ Olúrogbo (Èlà) tití di òní (o.i. 52). A rí Mọ̀rẹ̀mi gégẹ̀ bí ẹ̀ni tí ó mú àdéhùn ẹ̀ tí ó sì fi ọ̀mọ̀ rẹ̀ kàn soṣo-Olúrogbo rúbọ̀ sí Yẹ̀yẹ̀ Odò Èsìnminrin gégẹ̀ bí ẹ̀jẹ̀ àti ipinnu tí ó ẹ̀ pẹ̀lú Yẹ̀yẹ̀ Odò pé bí ó bá lẹ̀ ran òun lówọ̀ láti jagun àjàyẹ̀, òun yòó fún un ní ohunkóhun tí ó bá ti bèèrè lówọ̀ òun. Olúrogbo, ọ̀mọ̀ rẹ̀ kàn soṣo tí ó bí nàà ló fi rúbọ̀ sí Yẹ̀yẹ̀ Odò Èsìnminrin. Èyí fi Mọ̀rẹ̀mi hàn gégẹ̀ bí akoni tí kí í yẹ̀ àdéhùn. Akoni ẹ̀dá nìkan ní ó lẹ̀ ẹ̀ irú èyí. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn ará Ifẹ̀ gbarata láti yẹ̀ àdéhùn tí Mọ̀rẹ̀mi ẹ̀ kí wọn fi ewúré, àguntàn, màlúù àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ló rọ̀pò nìkan irúbọ̀ yìi, síbẹ̀ àdéhùn kò lẹ̀ yẹ̀. Mọ̀rẹ̀mi pàápàá fi ẹ̀nu ara rẹ̀ sọ pé:

Odò Èsìnminrin ràn mí lówọ̀.
Mo ẹ̀ ìlérí láti ẹ̀ ètùtù fún un.
Ọ̀mọ̀ mi kàn soṣo nàà, Olúrogbo,
Mo ti ẹ̀lérí láti fi rúbọ̀ fún un.

Kí á wí bẹ̀ẹ̀, kí á ẹ̀ bẹ̀ẹ̀,
Ní iyí ọ̀mọ̀ ènìyàn.
Mo ti múra tán láti ẹ̀ ẹ̀,
Mó gbà láti fi Olúrogbo rúbọ̀,
Ifẹ̀-Oyè, olórí aiyé gbogbo.
Tí bọ̀ kúrò lóko ẹ̀rú (i.o. 45-46).

Àyọ̀lò òkẹ̀ yìi fi hàn gbangba pé ẹ̀ni tí ó ní ẹ̀rì ọ̀kàn ní Mọ̀rẹ̀mi, ó sì mú ìlérí rẹ̀ ẹ̀, kò yẹ̀ àdéhùn. Bí ó bá ẹ̀ ẹ̀lómíràn ní, lẹ̀yìn ìgbà tí ọ̀wọ̀ rẹ̀ ti tẹ̀ ohun tí ó ń wá tán ní yóó ti yẹ̀ àdéhùn, tí yóó sì sá lẹ̀.

Èwẹ̀, Àwòrò tí ó jẹ́ ìránṣẹ́ Olú-Odò Èsìnmìrìn tilẹ̀ jẹ́rìí sí ipò akonibinrin tí a fi Mọ̀rẹ̀mi sí yìí nígbà tí ó wá jìṣẹ́ fún un. Ipò olùgbàlà ni a fi Mọ̀rẹ̀mi sí fún àwọn ènìyàn Ilé-Ifẹ̀. Àwòrò fi ẹnu rẹ̀ sọ pé Mọ̀rẹ̀mi ju ọ̀kúnrin lọ. Àwòrò ní:

Mọ̀rẹ̀mi, Olùgbàlà Ifẹ̀!
Obinrin tí ó ju ọ̀kúnrin lọ,
Tí n jà nígbà tí àwọn miiran n jó (o.i. 46).

Àkíyèsí wa nínú èjẹ́, mímúṣẹ́ yìí fi hàn wá pé akin ènìyàn nikan ni ó lè ṣe èyí láti fi ọmọ kan ṣoṣo tí ó bí rúbọ́ fún idèrùn àti àlàáfíà ilú rẹ̀. Nínú àṣà Yorùbá ọmọ́ múmú láyà àwọn obinrin púpọ̀. Idí sì niyí tí àwọn Yorùbá fi máa n pa á lówe wí pé “ikú ọmọ́ ló n pa ayétalẹ̀”. Bí ọ̀we yìí ṣe tọ́ka sí i gélẹ́ bèẹ̀ náà ni ọ̀rọ̀ àwọn obinrin sí àwọn ọmọ́ wọn rí. A wá rí Mọ̀rẹ̀mi gégé bí ọ̀lọkàn fifúyẹ́ èdá tó gbà pé gbogbo ohun tí ó bá gbà ni oún yóò ṣe láti lè mú ifọkànbalẹ́ bá àwùjọ̀ ọ̀un.

Mọ̀rẹ̀mi, Ọ̀rọ̀ Ogbón àti Ìmọ̀ Ìjìnlẹ̀-Èrò

Mọ̀rẹ̀mi tún jẹ́ èdàbinrin tí ó ní igbàgbọ́ nínú ìmọ̀ ìjìnlẹ̀-èrò àti ọ̀rọ̀ ogbón Yorùbá tí ó sọ wí pé ‘bí a bá fi ṣeni a máa dunni, ṣùgbón kí á máa fi ṣe ọmọ́ èlòmíràn’. Ní kété tí àṣírí iwà láabi tí ọ̀ba Ìgbò àti àwọn ènìyàn wọn n hù tú sí àwọn ènìyàn Ifẹ̀ lówọ́ ni ọ̀wọ́ wọn tó tẹ ọ̀ba Ìgbò. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé ọ̀ba Ọ̀nì Aláíyémọ̀rẹ́ fẹ́ fi oró yaró láti gba ẹ̀san ibi tí ọ̀ba Ìgbò ti ṣe ṣaájú sí Ilé-Ifẹ̀, sibẹ́ Mọ̀rẹ̀mi kò fara mọ́ èyí. Mọ̀rẹ̀mi ni:

Ọ̀ba àtátà ni ọ́, o gbìyànjú,
Láti ṣe bí akoni tí i ṣe.
Mo bèbẹ́ fún ẹ̀mí ọ̀ba Ìgbò (o.i. 54).

Akin ènìyàn tí ó ní àròjinlẹ́ dáadàa nikan ni ó lè ṣe irú èyí. Bí ó bá ṣe èlòmíràn ni, pípa ni yóò pa ọ̀ba Ìgbò léyìn tí ọ̀wọ́ ti tẹ́ ẹ́ tán. Mọ̀rẹ̀mi kò fi oró yaró. Mọ̀rẹ̀mi ni a wá gbà gégé bí ẹ̀ni tí ó mú okùn irẹ̀pọ̀ àti ifẹ́ wà láàrin àwọn ará Ilé-Ifẹ̀ àti àwọn Ìgbò (o.i. 53-56). Àwọn ará Ilé-Ifẹ̀ sì ya àdúgbò kan sọ̀tọ́ tí wọn n pè ní àdúgbò Olúyere. Ibẹ̀ sì ni májẹmú àlàáfíà àti ifẹ́ láàrin Ifẹ̀ àti Ìgbò láéláé, tí ó sì jẹ́ pé bí wọn bá n ṣe ọ̀dún EDÌ ní Ilé-Ifẹ̀ ní irántí Mọ̀rẹ̀mi tití di ọ̀nì, ni àwọn Ìgbò yóò máa kó eégún koríko wọn wá láti wá máa júbà pẹ̀lú ijó níwájú Ọ̀nìrìṣà Ọ̀ba. Ọ̀ba Ìgbò àti àwọn ènìyàn sì gbédìí fún Mọ̀rẹ̀mi. Wọn sì gbà láti máa gbé ní Ilé-Ifẹ̀ pẹ̀lú àlàáfíà.

Ní sọ́kí ò̀nkòwé Dúró Ládipò n sọ́ fún wa pé kò yẹ kí a lè to àwọn obinrin sí ipò èyìn rará ní àwùjọ̀. Ò̀nkòwé gbà wí pé kò sí bí ọ̀bọ́ ṣe ṣe orí tí inàkí kò ṣe ni ọ̀rọ̀ ọ̀kúnrin sí obinrin jẹ́ lówùjọ́ wa. Bí ọ̀kúnrin bá réjò tí obinrin sì pa á, ṣebí kí ejò ti kú ni. Á n ṣe àmúlò ọ̀we yìí ní gbogbo igbà láti lè mú kókó itàn yìí jáde. Ohun tí ọ̀we wònyìí n fọ́ lẹ̀nà fún wa ni pé ifowosowopọ́ ọ̀kúnrin àti obinrin ni ó lè mú àwùjọ́ tòrò, tí yóò sì fi gún régé, tí idàgbàsókè yóò sì fi wà ní àwùjọ́ Yorùbá, Nàìjíríà, gbogbo ilẹ́ Áfíríkà àti àgbáyé lápapọ̀.

Oníṣẹ́-ọ̀nà yìí tún fẹ́ ká mọ́ wí pé kò yẹ kí á máa tẹ́ àwọn obinrin méré lówùjọ́ aṣuwàdà ló ṣe gbé Mọ̀rẹ̀mi kalẹ́ gégé bí akonibinrin nínú eré-onítàn yìí. Agbékale Mọ̀rẹ̀mi nínú eré yìí jẹ́ àmí irónilágbára, ipò olórí àti níní ifẹ́ àwùjọ́ ẹ̀ni lọkàn. Nitorí náà, tọ̀kúnrin tobinrin ló ní ipa pàtàkì láti kó nínú idàgbàsókè àti ilọ́síwájú àwùjọ́ wọn, kí àwùjọ́ má ṣe déyẹ́ sí àwọn obinrin.

Ipa Àwọn Obinrin Nínú Idàgbàsókè Àwùjọ́ Áfíríkà

Iwà akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi gégé bí ó ṣe hàn nínú eré-onítàn Mọ̀rẹ̀mi tí Dúró Ládipò kọ náà ni a lè ló mọ́ àwùjọ́ Yorùbá àti àwùjọ́ miiran tí takọ́ tabo ti n gbé papọ̀. Bí a bá fi eré-onítàn yìí ya àwòrán àwùjọ́, a tún lè tọ́ka sí àwọn obinrin miiran náà tí ipa wọn kò lè

paré lówùjò wòn yálà láyé àtijò ni o tàbí ní òde-òní. Bí àpẹẹrẹ, Èfúnṣetán Aníwúra àti Èfúnróyè Tinúbú. Nínú eré-onítàn yìí, a rí Mòrèmi gégé bí akonibinrin àtijò tí ó ti jà fitafita fún àwùjò rẹ. Ó sì ti la òpó sílẹ̀ fún àwọn obinrin ayé òde-òní. Itanilólobó ni iwà Mòrèmi jẹ́ fún àwọn abo láti lè fi hàn wí pé àwọn obinrin náà lè fi aga gbága pẹ̀lú àwọn ọ̀kúnrin yálà nínú ètò ìṣẹ̀lú, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò èkọ̀ tàbí nínú ètò ìbágbépọ̀-ẹ̀dà. Ẹ̀wẹ́, a léro pé bí a bá wo ipa àwọn obinrin lójú ayé pàápàá nípa àwọn àpẹẹrẹ ìṣẹ̀lẹ̀ m̀iiran tí ó ti wáyé yálà nígbà iwáṣẹ̀ tàbí lóde ọ̀nì, a ó rí i wí pé jántírẹ̀rẹ̀ ni àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó tọ́ka ibi tí àwọn obinrin náà ti jẹ́ èèkàn àwùjò. Àwọn ipa tí wòn ti kó àti èyí tí wòn sì tún n kó lówólówó ni a lè tọ́ka sí. Irú ìṣẹ̀lẹ̀ itàn Mòrèmi náà ni Ịṣòlá (1993) fi hàn nínú eré-onítàn tí wòn gbé jáde láti fi hàn wí pé àwọn obinrin ní ipa pàtàkì tí wòn n kó nínú idàgbàsókè àwùjò.

Bí a bá fi ojú èrò Rájí (2000) nípa tíòrì ìṣẹ̀gbẹ́fábo wo ipa tí àwọn obinrin n kó nínú idàgbàsókè àwùjò Àfíríkà a ó rí i wí pé bẹ̀e gélẹ̀ ló rí. Ìbágbàmu tíòrì yìí ló jẹ́ kí á mò wí pé àwọn obinrin ti kó ipa takuntakun nínú ètò ìṣẹ̀lú, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ètò ìbágbépọ̀-ẹ̀dà lówùjò. Àwọn ohun tó n ṣẹ̀lẹ̀ lówùjò Yorùbá náà ni a lè fi wé àwùjò yòókù ní àgbánlá ayé, pàápàá ní Àfíríkà nípa àfihàn ipa tí àwọn obinrin n kó nínú ètò ìṣẹ̀lú, ètò èkọ̀, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ipò aṣojú orílẹ̀-èdè.

Ètò Ìṣẹ̀lú

Ipa ribiribi ni àwọn obinrin àwùjò Yorùbá ti n kó nínú ètò ìṣẹ̀lú àwùjò wòn láti ìgbà iwáṣẹ̀ tití di àsikò yìí. Akínyemí (1991) jẹ́rì sí èyí nípa fífi àwọn obinrin hàn àwùjò nínú ìṣẹ̀ ohùn pípẹ̀. Ní ààfin Ọ̀yọ̀ ni àwọn obinrin tí wòn kì í ṣe ìjòyè ti máa n sun rárà. Àwọn obinrin wònyìí ni a sì mò sí akùnyùngbà. Nínú litíréṣọ̀ alohùn yìí ni wòn ti n fi ọ̀nà ẹ̀rọ kópa nínú idàgbàsókè àwùjò wòn.

Bákan náà, bí a bá wo inú èsìn àbáláyé àti nínú itàn, a ó rí i wí pé ọ̀kúnrin nìkan kò lé dá ayé ṣe. Àwọn òrìṣà (àwọn ẹnì tí orí sà dá) kò láti fi ti òrìṣà-binrin tí a mò sí Ọ̀ṣun sèngèsí, olóriyà iyùn, arẹ̀wà obinrin, awẹ̀de-kí-ó-tó-wẹ̀mọ̀ ṣe nígbà tí wòn n ti ìkòlẹ̀ ọ̀run bọ̀ wá sí ìkòlẹ̀ ayé. Gbogbo ohun tí wòn n ṣe kò lójú ni wòn bá tún padà tọ̀ Olódùmarè lọ́ lóde ọ̀run. Olódùmarè wá bí wòn pé ṣe wòn ti fi tobinrin kan ṣoṣo tí ó wà láàrin wòn ṣe. Wòn ní rárà. Olódùmarè bá dá wòn padà sí òde ìsáláyé láti lọ́ gba àṣẹ̀ lówó Ọ̀ṣun. Léyin èyí ni gbogbo ǹnkan tó wá padà lójú. Ẹ̀ṣẹ̀ Ifá kan nínú Odù Ifá Ọ̀ṣetùrá (Ọ̀sé-Ọ̀tùrá) tí a gbà láti ẹ̀nu Awólówò Awógbilé ní ilú Ìka-Ọ̀ràngún Èjìgbò, ipínlẹ̀ Ọ̀ṣun jẹ́rì sí èyí. Ifá ní:

A díá fún Ejèndínlógún Oródù³,
Wòn n lagbó Orò,
Wòn n lagbó Opa.
Wòn lówòn ò fí tỌ̀ṣun ṣe,
Njẹ́ Yeyewa!
A bá wòn pénímò
A fimò jẹ́ tỌ̀ṣun o!
Yeye wa!
A bá wòn pénímò
A fimò jẹ́ tỌ̀ṣun.

Àfigbà tí àwọn akọ òrìṣà tó fi ìmò wòn jẹ́ ti abo òrìṣà ni ìrìn àjò àwọn òrìṣà tó lójú lóde ìsáláyé.

Rájí (2000) ṣàláyé nínú ìṣẹ̀ rẹ̀ pé nínú ètò ìjọba Ilẹ̀ṣà, itàn sọ́ fún wa pé ọ̀pọ̀ àwọn obinrin ni ó jẹ́ Ọ̀wá rí nígbà tí a sì gbọ́ wí pé obinrin ni ó tẹ́ ilú Onḡdó dó. Àpẹẹrẹ̀ ọ̀títọ̀ itàn Onḡdó yìí hàn níbi tí Ọ̀babinrin Lọ̀bùn ti lágbára lóri ọ̀ba jìjẹ́ nínú ètò ìṣẹ̀lú Onḡdó tití di ọ̀nì olónì yìí. Ipò Ìyálóde ní ilú Ìbàdàn ni àwọn Ajíhìnrrere ní ọ̀dún 1950 ṣàláyé gégé

bí *Queen* tí a mò sí obabinrin. Madam Efúnróyè Tinúbú náà ti ẹ gudugudu méje àti yààyàà méfà fún ìlú Ègbá láyé àtijó nípa titú àwọn èniyàn ìlú Ègbá sílẹ̀ nínú ìgbèkùn àwọn Dahomey. Èyí ló fà á tí wọn fi fi oyè Ìyálóde dá a lólá. Irú یشه̀ itúsílẹ̀ yìi kan náà ni Mọ̀rẹ̀mi ẹ fún àwọn ará Ilé-Ifẹ̀ nígbà tí Efúnšetán Aníwúra, Ìyálóde Ibàdàn sì lo àgbára tirẹ̀ lónà òdì ní àwùjọ tirẹ̀. Ní ilẹ̀ Dahomey ni a tí rí àwọn obinrin jagunjagun tí à n pè ní (Amazon) nígbà tí Queen Amina kò gbéyìn nínú idàgbàsókè àwùjọ rẹ̀ lókè Oya ní ààrin àwọn Hausa.

Ní òde-òní, òpò àwọn obinrin náà ni wọn ti kópa ribiribi nínú ètò ìṣelú àwùjọ wọn pàápàá àwùjọ Yorùbá. A tilẹ̀ rí ọ̀lọkan-ò-jòkan ipò pàtàkì tí àwọn obinrin ti dímú nínú ètò ìṣelú orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Ọ̀gágun Bàbáńgídá, Ọ̀gágun Sánní Abacha àti Olóyè Olúṣẹgun Ọ̀básanjó tí wọn ti fi ìgbà kan jẹ olórí orílẹ̀-èdè yìi mọ̀ rírì ipa àwọn obinrin láwùjọ ni wọn ẹ yàn wọn sípò nínú ètò ìṣẹ̀jọba wọn. Ìgbésẹ̀ yìi náà sì ni Alahaji Umaru Yar'Adua àti Ààrẹ̀ Bóla Amed Tinúbú náà gùn lé ní àkókò ìṣẹ̀jọba tiwọn náà. Lára àpẹrẹ̀ àwọn obinrin tí wọn ti di ipò òṣelú mú ni a tí rí abẹ̀nugan Ilẹ̀-Ìgbìmọ̀ Aṣòfin Nàìjíríà nígbà kan rí, Erelú Olúṣolá Ọ̀badà ti ẹ igbákejì Gómìnà Ìpínlẹ̀ Ọ̀sun rí, abiléko Sosan Ọ̀lábísí Sarah ti ẹ igbákejì Gómìnà Ìpínlẹ̀ Èkó rí nígbà tí Ìsámọ̀tá Bádírù náà sì ti jẹ igbákejì Gómìnà Ìpínlẹ̀ Ọ̀gùn rí. Akíkanjúbínrin Virgina Etiaba ti jẹ Gómìnà Ìpínlẹ̀ Anambra rí gégé bí obinrin àkókò tí yòò kókò dé irú ipò yìi ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Fúnmiláyọ̀ Ransome Aníkúlápò Kùtì já fitafita láti rí i pé Nàìjíríà bó kúrò lábẹ̀ imúnisìn àti iwà ìjẹgàba àwọn òyìnbó aláwọ̀ fúnfun. Bákan náà ni ó tún já fún ètò àti òmìnira àwọn obinrin pé kí wọn má ẹ san owó orí mọ̀ àti pé kí iwà ìfowó-ọ̀lá-gbáni-lójú àwọn ọ̀kúnrin lórí obinrin ó dọ́pín. Arábinrin Kòfowórlá Adémólá náà já fún ibádọ̀gba jẹ́ndà, ètò àwọn obinrin àti pípèsè ètò èkó tó yanrantí fún àwọn obinrin láwùjọ Nàìjíríà. Margaret Ekpo náà já fún níní ètò sí àwọn ipò tí ó ga fún àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú àti ti ọ̀rò-ajé.

Àwọn obinrin m̀ìràn tí ipa Mọ̀rẹ̀mi tún hàn nínú یشه̀sì àti ihùwàsí rẹ̀ láwùjọ òde-òní ni Hajia Gambo Sawaba. Ọ̀un náà já fún gbogbo ètò àwọn obinrin tí wọn fi ǹ dùn wọn nínú ètò ìṣelú àti ètò ọ̀rò-ajé. Ó lo gbogbo agbára tí ó wà ní ìkàwọ̀ rẹ̀ láti lè jẹ kí àwùjọ ọ̀kè-ọ̀ya Nàìjíríà fi àwọn obinrin sí ààyè tó tó sí wọn nínú ètò ìṣelú. Bísí Adéléyẹ- Fáyẹmí já fún kí àwọn ọ̀kúnrin àti obinrin dìjọ ní ètò sí ipò kan náà nínú ètò ìṣelú Nàìjíríà àti Áfíríkà. Ní àwùjọ Áfíríkà, ní orílẹ̀-èdè Liberia, Sirleaf Helen Johnson ni ó jẹ Ààrẹ̀ olórí orílẹ̀-èdè wọn láàrin ọ̀dún 2006-2018. Netumbo Nandi-Ndaitwah ni ó jẹ olórí orílẹ̀-èdè Namibia ní ọ̀dún 2025. Ó sì tún wà ní ipò tití di àkókò yìi. Samia Suluhu Hassan náà jẹ olórí orílẹ̀-èdè Tanzania láti ọ̀dún 2021 tití di òní. Ní idí èyí, a kò gbọ̀dọ̀ fi ọ̀wọ̀ yẹpẹrẹ̀ mú ipò àwọn obinrin nínú ètò ìṣelú àwùjọ. Sahle-Work Zewole ni ó jẹ Ààrẹ̀ ilẹ̀ Ethiopia láàrin 2018-2024. Joyce Hilda Banda náà wà gégé bí Ààrẹ̀ orílẹ̀-èdè Malawi láàrin ọ̀dún 2012-2014. Ameenah Gurib-Fakin ni ó wà ní ipò olórí orílẹ̀-èdè Mauritius láàrin ọ̀dún 2015-2018. Rose Francine Rogombe ni Ààrẹ̀ ilẹ̀ Gambia ní ọ̀dún 2009 nígbà tí Cathrine Samba Pansa sì jẹ Ààrẹ̀ orílẹ̀-èdè Central African Republic láàrin ọ̀dún 2014-2011. Lára àwọn àpẹrẹ̀ akonibinrin ilẹ̀ Áfíríkà m̀ìràn tí àwọn náà hùwà bí akinbinrin Mọ̀rẹ̀mi Ilé-Ifẹ̀ ní Nàìjíríà ni Yaa Asantewaa ní orílẹ̀-èdè Ghana. Obinrin yìi ni ó siwájú ìkọ̀lù sí àwọn òyìnbó amúnisìn ní ilẹ̀ Ashanti ní Ghana. Nehanda Nyikangwe ni obinrin tí ó léwájú gbígbé ọ̀jú agan sí iwà imúnisìn àwọn òyìnbó ní Zimbabwe. Ọ̀mọ̀obabinrin Amina ní Niger náà یشه̀sẹ̀ takuntakun láti fẹ̀ àwùjọ Zazzau lójú. Nzinga Mbande ní Angola tí ó jẹ ọ̀mọ̀obabinrin náà ti یشه̀sẹ̀ mánigbàgbé ní àwùjọ rẹ̀. Aniagolu ni akonibinrin tí ọ̀un náà ti jọba lórí àwùjọ rẹ̀, Nri ní ilẹ̀ Ìgbò, Nàìjíríà, nígbà tí ajagunbinrin Ebere Ohuocha já raburabu láti gbógun ti ìjọba òyìnbó amúnisìn ní ilẹ̀ Ìgbò bákan náà. Akonibinrin lójú ìjà náà ni Mgba Nwanyi Nwoke ní àwùjọ Ìgbò, Nàìjíríà bákan náà. Èyí sì fi hàn pé àwọn obinrin ǹ ẹ bẹbẹ̀ nínú ètò ìṣelú àwùjọ wọn. Mọ̀rẹ̀mi ti fi àpẹrẹ̀ rere lélé. Èyí sì jẹ ipènjà fún àwọn obinrin káàkiri àgbáyé.

Ètò Ọ̀rọ̀-Ajé, Ipò Asojú àti Ètò-Èkọ̀ Orílẹ̀-èdè

Àwọn obinrin kò kéré rára nínú ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ. Alájàpá tilẹ̀ ní à n pe àwọn akíkanjúbínrin tí ó bá tẹ̀rẹ̀ mósẹ̀ ajé sí ẹ̀sẹ̀ tí ó n sòwò láti ilú kan lọ sí ilú m̀ìràn. Queen Amina ní Nàìjíríà jẹ ọ̀babinrin rí ní òkè-ọ̀yá, ní ilẹ̀ Hausa tí ó jẹ onísòwò pàtàkì tí ó sì mú ètò ọ̀rọ̀-ajé àwùjọ rẹ̀ t̀àn kálẹ̀, tí ó sì tún gbòòrò sí i. Ìwádìí jìnlẹ̀ lóde òní tilẹ̀ fi hàn pé Queen Amina ti Zazzau ní àwùjọ Hausa àti Ìyá Nàsọ ti Ọ̀yọ̀ tí wón jẹ adarí ogun àti onísòwò pàtàkì ní àwùjọ wón ní ìgbàni ti itàn tí à n kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ ilẹ̀-ẹ̀kọ̀, tí a sì tún ẹ̀ ní eré orí-itàgẹ̀ bàyí, tí àwọn ọ̀dọ̀ sì n ẹ̀ àwòkọ̀sẹ̀ àti àmúlò fún ẹ̀kọ̀ iwà, ààbò ara ẹ̀ni àti imúdúró àwùjọ (Usman àti Fálolá, 2024). Ní ọ̀de-òní, àwọn obinrin ti n sísẹ̀ adájọ̀, agbejòrò, olùkọ̀ àti akòwé lẹ̀nu isẹ̀ ìjọba gbogbo látàrí ètò mò-ón-kọ-mò-ón-kà tó gbòde kan. A tilẹ̀ rí àwọn obinrin tí wón jẹ olórí ilẹ̀-isẹ̀ nílánlá àti ti ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ Girama, ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ Gbogbonse, Olùkòni agbà àti ti Yunifásitì. Bí àpẹ̀rẹ̀ Ọ̀mọ̀wé Fáyẹ̀mì àti Alele Williams ti ẹ̀ olórí ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gíga rí. Nígbà tí Fáyẹ̀mì jẹ olórí ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gíga ti Adéyẹ̀mì College of Education, Ońdó, tí ó ti yí padà sí Adéyẹ̀mì Federal University of Education (AFUED) bàyí. Alele Williams náà sì ti fi ìgbà kan jẹ Giwá ilẹ̀ ẹ̀kọ̀ Yunifásitì ti ilú Benin fún ìgbà kan rí. Ọ̀jògbón Dora Akunyili ti figbà kan jẹ alákoósó àjọ NAFDAC àti alákoósó fún ètò iròyìn àti ọ̀nà ibánisòrò ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Okonjo-Iweala ti sísẹ̀ lábẹ̀ ìjọba ànà tí Olóyè Olúşẹ̀gun Ọ̀básanjó sàkóso rẹ̀ gégé bí alákoósó ètò isúná. Ita-Giwa sì ni ó wà ní ipò gbogbo ọ̀rọ̀ tó bá jẹ mọ̀ isàkóso àwọn ọ̀mọ̀ ilẹ̀ ìgbimọ̀ asòfin ní ilẹ̀ Nàìjíríà nígbà kan rí.

Bákan náà ni a rí àwọn obinrin tí wón jáde láti agbègbè kòòkan ní orílẹ̀-èdè yìí tí wón sì di ipò asojú Nàìjíríà mú ni àwọn orílẹ̀-èdè kòòkan ní Áfíríkà bí iyáafin Kema Chikwe (Imo), Olóyè Fóláké Marcus Bello (Ogùn), Esther John Audu (FCT), Ọ̀mọ̀wé Nímọ̀tà Nínílolá Àkànbí (Kwara) (Rájí àti Ojó, 2014). Ní ọ̀dún 2026 yìí ni Àarẹ̀ orílẹ̀-èdè Nàìjíríà tún yan àwọn obinrin sí ipò asojú orílẹ̀-èdè sí orílẹ̀-èdè m̀ìràn. Bí àpẹ̀rẹ̀, Mrs. Erelú Angela Adébáyò (Portugal), Barrister Olúmilúà Olúwáyinká Ayòtúnwá (Japan), Sẹ̀nẹ̀tò Grace Bent (Togo), Lolá Àkàndé (Sweden), Ambassador Nwabiola Ezenwa Okukwumeka (Côte d'Ivoire), Besto Maimuno Ibrahim (Niger) àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Isẹ̀ àwọn àkòbínrin wònyí náà ni láti mú ilọ́síwájú àti idàgbàsókè bá àjòsẹ̀pọ̀ láàrin orílẹ̀-èdè Nàìjíríà àti àwọn orílẹ̀-èdè tí wón ti n sojú ilẹ̀ baba wón, Nàìjíríà. Ní idí èyí, a ó rí i wí pé àwọn obinrin Áfíríkà jẹ alágbara, àwọn náà sì mò bẹ̀e. Àwọn ọ̀kúnrin kò fi bẹ̀e ta wón yọ yálà nínú ètò iselú, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ètò ẹ̀sìn àti ti amúlúúdùn. Àsẹ̀yọ̀rì tí akòbínrin ìgbà iwásẹ̀ bí Emotan ilẹ̀ Benin, Èfúnróyè Tinúbú ti ilẹ̀ Ègbá àti Mọ̀rẹ̀mì Àjàsòrò ti Ilẹ̀-Ifẹ̀ tí ó jẹ àwòkọ̀sẹ̀ fún wón pèlú ètò ẹ̀kọ̀ mò-ón-kọ-mò-ón-kà tí wón ní, ni ó ràn wón lówọ̀ púpọ̀, ó sì fún wón lágbára láti kópa pàtàkì, ipa mánìgbàgbé lówùjọ wón. Ohun tí ó n sẹ̀lẹ̀ lówùjọ Áfíríkà lóde òní ló jẹ kí á gbà pé àwọn obinrin Áfíríkà jẹ alágbara, àwọn náà sì mò. Àwọn ọ̀kúnrin kò ta wón yọ yálà nínú ètò iselú, ẹ̀sìn, tàbí ọ̀rọ̀-ajé. Láìpurọ̀, ẹ̀sìn baba nílá wón fún wón lágbára láti kópa pàtàkì, ipa mánìgbàgbé lówùjọ. Èrò yìí fi hàn wí pé àwọn obinrin náà ọ̀ kéré nínú idàgbàsókè àwùjọ wón àti wí pé bí a ti rí akinkúnrin bẹ̀e náà ni a rí akínbínrin nínú lítírésọ̀ àti lójú ayé.

Bí àwọn ọ̀kúnrin ti n lapa rere nínú ètò-ẹ̀kọ̀ àwùjọ wón ní Nàìjíríà àti Áfíríkà bẹ̀e náà ni àwọn obinrin ọ̀ gbéyìn rára. Felicia Adétóún Ọ̀gúnshẹ̀yẹ̀ ni obinrin àkòkọ̀ tí ó gba oyè Kòfẹ̀sọ̀ nínú imọ̀ ẹ̀kọ̀ sáyẹ̀nsì ajẹmọ̀ iyàrá ikàwé ní ọ̀dún 1973, ni Yunifásitì Ìbàdàn. Adenike Osofisan ni ó jẹ ẹ̀ni àkòkọ̀ tí ó kòkọ̀ gba oyè imọ̀-ìjìnlẹ̀ gíga àti Kòfẹ̀sọ̀ nínú imọ̀ sáyẹ̀nsì kònpútà ní ọ̀dún (1989), ni Yunifásitì Ìbàdàn. Grace Alele Williams ni obinrin àkòkọ̀ tí ó gba oyè imọ̀-ìjìnlẹ̀ nínú imọ̀ ẹ̀kọ̀ Matimátíkì ní Nàìjíríà. Bólánlẹ̀ Awẹ̀ ni Ọ̀jògbón àkòkọ̀ nínú imọ̀-itàn ní Yunifásitì Ìbàdàn. Ọ̀un sì tún ni obinrin àkòkọ̀ tí ó sísẹ̀ iwádìí jìnlẹ̀ nípa imọ̀ ẹ̀kọ̀ géndà àti imọ̀-itàn. Aicha Bah Diallo náà jẹ alákoósó ètò ẹ̀kọ̀ láàrin 1989-1996 ní orílẹ̀-èdè Guinea tí ó mú idàgbàsókè àti ọ̀tun bá ọ̀rọ̀ ètò ẹ̀kọ̀. Maria Josephine Kamm jẹ onímọ̀ ẹ̀kọ̀ ní Tanzania. Ọ̀un ni ó dá ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ Kilimanjamrò sílẹ̀ tí ó sì pèsè ẹ̀kọ̀ fún àwọn ọ̀dòbínrin. Elinor Sisulu sísẹ̀ takuntakun nípa mímú idàgbàsókè bá

ìwé kíkà àti àtẹ̀jádé èdè abínibí Áfíríkà. Caroline Nyaga jẹ obinrin rere tí ó sì n gbenuso fún ètò èkọ̀ àwọn obinrin ní Kenya. Gbogbo àpẹ̀rẹ̀ àwọn obinrin wònyí ni wón ti la ipa rere nínú idàgbàsókè àwùjọ wón nínú ètò èkọ̀, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti àwọn ipò aṣiwájú m̀ìràn ĺawùjọ. Àpẹ̀rẹ̀ akonibinrin m̀ìràn tí wón tún di ipò olórí mú nínú ètò èkọ̀ ní ilẹ̀ Áfíríkà, pàápàá ní ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gíga Yunifásitì Nàìjíríà, Zimbabwe àti Ghana lówólówó ni Ọ̀jògbón Fólásadé Ògúnṣolá (University of Lagos), Ọ̀jògbón Lilian Salami (University of Benin), Ọ̀jògbón Fatima Batul Mukhtar (Bauchi State University), Ọ̀jògbón Ibíyemí Ọ̀látúnjì-Bello (Lagos State University), Ọ̀jògbón Adenike Ọ̀ládẹ̀jì (Federal University of Technology, Àkúré), Ọ̀jògbón Appiah Amfo (University of Ghana), Ọ̀jògbón Sarah Chingarande (Women's University in Africa, Zimbabwe). Àpẹ̀rẹ̀ àwọn akonibinrin wònyí ni wón jẹ aṣiwájú àti olórí ní àwọn ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gíga Yunifásitì ní àwùjọ wón tí wón sì mú ìmúgbòòrò bá ipò takọ tabo nínú isẹ̀joba ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ gíga ilẹ̀ Áfíríkà. Èyí sì fi hàn pé àwọn obinrin n se bebe nínú ètò isẹ̀lú àti ètò-ẹ̀kọ̀ àwùjọ wón. Mọ̀rẹ̀mi ti fi àpẹ̀rẹ̀ rere lélẹ̀. Èyí sì jẹ àwòkọ̀se rere fún àwọn obinrin káàkiri Nàìjíríà, Áfíríkà àti àgbáyé.

Àgbáloḡbábò

Isẹ̀ yìí se itupalẹ̀ iwé eré-onítan Mọ̀rẹ̀mi, ó sì se àfihàn ipa rẹ̀ gégé bí akoni lójú ijà, akikanjúbínrin, alágbára, aṣiwájúbínrin àti olùgbàlà ní àwùjọ rẹ̀, Ilẹ̀-Ifẹ̀, nínú eré-onítan yìí. Isẹ̀ yìí tún wo isẹ̀ tí eré-onítan Mọ̀rẹ̀mi n jẹ fún àwùjọ, bí Mọ̀rẹ̀mi ti se jẹ àwòkọ̀se rere fún àwùjọ rẹ̀ àti ipa àwọn obinrin nínú idàgbàsókè àwùjọ Áfíríkà, pàápàá nínú ètò isẹ̀lú, ètò ọ̀rọ̀-ajé, ipò aṣojú àti ibágbépò-èdà. Abájádé isẹ̀ yìí fi hàn pé àwọn obinrin kan ti wà ní ipò aṣiwájú rí, wón sì ti la ọ̀nà sílẹ̀ fún àwọn obinrin tí ọ̀de-òní. Àwọn obinrin ọ̀de-òní ti kún ojú iwọn, wón ti lè fi aga gbága pèlú àwọn ọ̀kúnrin nínú ohun gbogbo ni ilẹ̀ Áfíríkà àti àgbáyé. Owó wón ti tẹ̀ èèkù idà sùgbón wón gbódò lo àwọn ipò tí owó wón bà wònyí pèlú irèlẹ̀, suùrù àti itẹ̀rìba. Ní pàtò, àwọn obinrin ti kúrò ní àtẹ̀mẹ̀rẹ̀, wón ti wà ní ipò aṣiwájú gégé bí àpẹ̀rẹ̀ iwà akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi ní Ilẹ̀-Ifẹ̀. A lérò wí pé isẹ̀ yìí yóò túbò fi ìmò kún ìmò nipa ipa ribiribi tí àwọn obinrin n kó nínú idàgbàsókè àwùjọ wón, itupalẹ̀ lítíresò àti bí àwùjọ Yorùbá ti se kó ipa pàtàkì nínú itupalẹ̀ lítíresò eré-onítan lápapọ̀.

Orúkọ Àwọn Abẹ̀nà-Ìmò

No	Orúkọ	Ìlú	Isẹ̀	Ìdásí
1	Olóye Sunday Olúwagbéiléké Òbísànyà, Ọ̀ba Iṣòrò, Ọ̀wá Yekere.	Ilẹ̀-Ifẹ̀, Ìpínlẹ̀ Ọ̀ṣun	Olùtójú Ọ̀júbọ Mọ̀rẹ̀mi.	Ìtàn Akonibinrin ní Ilẹ̀ Ifẹ̀.
2	Shuaibu Abdulwaheed Adébáyò	Ọ̀fà, Ìpínlẹ̀ Kwara	Olùkọ̀/ Aṣewádìi Èdè Hausa àti Èdè Yorùbá.	Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ní ìlú Ọ̀fà gégé bí omọ̀babínrin
3	Omọ̀oba Omójuwà Olágòkè	Ude-Ùgbò, Ìlájẹ̀, Ìpínlẹ̀ Ondó	Agbẹ̀/Olùkọ̀	Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ní Ude-Ùgbò.
4	Omọ̀oba Williams Máýowá Aròlòyè	Odòde/Òde Ìdànrè, Ìpínlẹ̀ Ondó.	Onísòwò àti Olùkòtàn Ajemáṣà.	Ìtàn Mọ̀rẹ̀mi ní ìlú Ìdànrè gégé bí akonibinrin.
5	Olóyè Awólówò Awógbilé Olúáwo Ifá.	Ìka-Ọ̀ràngún, Èjìgbò, Ìpínlẹ̀ Ọ̀ṣun.	Babaláwo Onífá	Ó ki esẹ̀ Ifá Ọ̀ṣetùrá fún wa tí ó fi Ọ̀ṣun hàn gégé bí abo òrìṣà.

Ìtọ̀sẹ̀ ọ̀rọ̀

¹Wo Ọmọtòṣọ Elúyemí (1975), o.i.141-153 fún èkúnréré àlàyé lóri itàn yíi.

²Wo Bámgbósé (1974) o.i. 80-81 fún àlàyé kíkún.

³A gba ẹ̀sẹ̀ Ifá yíi láti ẹnu awo Awógbilé Awólówò, Olúáwo ti Ìka-Ọ̀ràngún, Èjìgbò, ipínlẹ̀ Ọ̀sun ní 26/01/2026.

Ìwé Ìtókasi

Adéyemí, L. (2006). *Tíòrì lítírésọ ní èdè Yorùbá*. Shẹbiótímọ Publications.

Ajibádé, G. O. (2009). *Finding female voice: a socio-cultural appraisal of Yorùbá nuptial poetry*. Rudiger Koppe Verlag Kln.

Àjùwòn, J. (2017). *Ìtupalẹ̀ àṣàyàn oríkì àwọn akoni-kunrin àti akoni-binrin Yorùbá ní iwò-òòrùn guúsù orílẹ̀-èdè Nàìjíríà* (Unpublished doctoral dissertation, Obafemi Awolowo University).

Akínyemí, A. (1991). *Ìlò oríkì lárùjọ Ọyọ* (Unpublished doctoral dissertation, Obafemi Awólówò University).

Althusser, L. (1977). *For Marx*. Methuen.

Àrẹ̀mú, P. S. O. (2022). Dúró Ládipò's Mọ̀rẹ̀mi: Myth, history and the Nigerian stage. *Journal of African cultural studies*, 34 (3), 287-301.

Barber, K. (1979). *Oríkì and social structure* (Unpublished doctoral dissertation, University of Ifẹ).

Davies, B., & Graves, A. A. (1986). *Ngambika: Studies of women in African literature*. Africa World Press.

Eagleton, T. (1976a). *Marxism and literary criticism*. Methuen.

Eagleton, T. (1976b). *Criticism and ideology*. Methuen.

Engels, F. (1975). *On Marx*. Foreign Languages Press.

Hook, S. (2006). *The hero in history: A study in limitation and possibility*. Hesperides Press.

Hooks, B. (1985). *Feminist theory: From margin to center*. South End Press.

Hudson-Weems, C. (1998). *African womanism*. Garland.

Johnson, S. (1921). *The history of the Yorubas*. CMS Bookshops.

Kóláwolé, M. E. M. (1997). *Womanism and African consciousness*. Africa World Press.

Ládíipò, D. (1971). *Mọ̀rẹ̀mi*. Macmillan Nigeria.

Lenin, V. I. (1997). *Karl Marx* (Vol. 12). Progress Publishers.

Marx, K., & Engels, F. (1977). *Manifesto of the Communist Party*. Progress Publishers.

Nash, J. C. and Pinto, S. (2025). Beyond first, faith, family, and fidelity: Living inside inter-generational feminist engagement. *Feminist theory*, 26 (3), 202-210.

Ògúndípẹ-Leslie, M. (2021). Re-creating ourselves: African woman and critical transformations *African literature today*, 39, 1-15.

Oyèwùní, O. (2020). *The invention of women: Making an African sense of Western gender discourses* (20th Anniversary ed.). University of Minnesota.

Ọlóruntọ́ba-Oju, T. (2023). Yorùbá oral performance and feminist consciousness in contemporary Nigerian drama. *Research in African literatures*, 54 (1), 45-62.

Ọpẹfẹyítímí, A. (2016). *Tíòrì àti isọwólò-èdè*. Obafemi Awólówò University.

Rájí, S. M. (2000). Ìbágbàmu tíòrì aṣẹgbẹ̀fábo. *Ọ̀gègè: Journal of Yorùbá language and culture*, 1, 101-106.

Rájí, S. M., & Òjọ, I. F. (2014). Trends in women's education and political development in Nigeria: A feminist approach. In O. Atóyèbí et al. (Eds.), *Management of tertiary institutions for qualitative education* (pp. 448-466). Spectrum Books.

Siddiqui, K. (2024). Marxian analysis of capitalism and crises. *International critical thought*, 13, (4), 525-545. <https://doi.org/10.1080/215-98282.2023.2296167>.

Shang, A. (2018). *Who are heroes? An analysis of the literary hero* (Undergraduate thesis, University of Texas at Austin).

Su, W. (2024). Understanding heroes from psychological and cultural perspectives. *Journal of humanities and social science*, 8(9), 2228-2234.

Author's Bio

Ìlúfóyè Fáwólé ÒJÓ, PhD is a Senior Lecturer in the Department of Yorùbá, Adéyemí Federal University of Education, Oñdó. He holds B.A (Ed.), M.A. and PhD in Yorùbá Language and Literature from Obáfẹmi Awólówò University, Ilé-Ifè, Nigeria. He is a member of Egbé-Onímò Èdè Yorùbá (Yorùbá Studies Association of Nigeria) and Egbé Ọmọ̀ràn Èdè Yorùbá (Association of Yorùbá Language Scholars). He has published articles in various reputable local and international journals like IOSL *Journal of Humanities and Social Science* (IOSR - JHSS) and *Njinga & Sepé*, *Revista Internacional de Culturas, Linguas Africanas e Brasileiras*. He has co-authored textbooks in Yorùbá oral literature, contributed chapters to some books, and attended local and international conferences. His research interest is in the areas of Yorùbá oral literature, folklore, Yorùbá culture and stylistics.

Mercy Ayo Faseheun is an Associate Professor in the Department of Yorùbá, Adeyemi Federal University of Education, Oñdó. She holds both MA and PhD degrees in Yorùbá Literature from premiere University of Ibadan, Nigeria. She is a member of Egbé-Onímò Èdè Yorùbá (Yorùbá Studies Association of Nigeria (YSAN) and Egbé Ọmọ̀ràn Èdè Yorùbá (Association of Yorùbá Language Scholars) (ASSYLAS). Her academic background, teaching and research interests include Yorùbá literature and culture. Her research work focuses on indigenous performances at Ọ̀ràmfẹ̀, Ọ̀gún and Ọ̀ba festivals of Oñdó Kingdom. Her articles on Yorùbá literature and culture have been published in *IOSL Journal of Humanities and Social Science (IOSR - JHSS)*, *International Journal of Sustainable Development* and reputable books within and outside Nigeria. She has made academic presentations at local and international conferences.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): ÒJÓ, Ìlúfóyè Fáwólé; FASEHUN, Mercy Ayò. Àfihàn Akitiyan Akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi Àjàsọ̀rò Nínú Ìwé Eré-Onítàn Mọ̀rẹ̀mi tí Dúró Ládipò kọ àti Ìdàgbàsókè Àwọn Obìnrin ní Àwùjọ Áfíríkà. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Linguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial III, p.80-100, agosto 2026.

To cite this text (APA): Òjọ, Ìlúfóyè Fáwólé; Fasehun, Mercy Ayò. (august 2026). Àfihàn Akitiyan Akonibinrin Mọ̀rẹ̀mi Àjàsọ̀rò Nínú Ìwé Eré-Onítàn Mọ̀rẹ̀mi tí Dúró Ládipò kọ àti Ìdàgbàsókè Àwọn Obìnrin ní Àwùjọ Áfíríkà. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Linguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special III): 80-100.